Illinois U Library

FORUM

maandblad voor architectuur en gebonden kunsten

11
1950

Restauratie Abdijgebouwen Middelburg

VAN GELDER & VAN GINKEL - 'S-GRAVENHAGE

Fabriek en hoofdkantoor: Amsterdamse Veerkade 21 - Telefoon 116665

FABRIKANTEN VAN ALLE SPECIALE KOPER-, BRONS- EN IJZERWERKEN

Bronzen puien – bronzen deuren, enz.

H.H. Architecten,

Voor een goede

buiten- en binnendeur

natuurlijk een B.S. deur

Kiest daarom steeds een deur met dit merk

BERKVENS' DEURENFABRIEK

Kanaaldijk 4, SOMEREN N.B., Tel. 55

HERKEN DAAR DE EIGENAAR!

Een verstandig huiseigenaar beveiligt zijn bezit met de goede VERF van

GRONINGSCHE ELECTRISCHE VERFFABRIEK

B. KUIPERS

VLEUTENSEWEG 118
TELEFOON 10809
UTRECHT

ALLE SOORTEN
VERVEN, LAKKEN EN VERNISSEN

PRIJSCOURANT GAARNE OP AANVRAAG
LEVERING DOOR GEHEEL NEDERLAND

Stalen Ramen

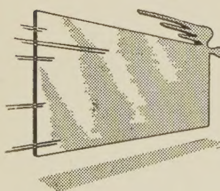
Staalconstructies

Bouwsmeedwerken

D. SPAAN & Zn., N.V.

ELANDSSTRAAT 47-69 - AMSTERDAM-C.
TELEFOON 31891

VOOR WAND- EN PLAFOND BEKLEDING

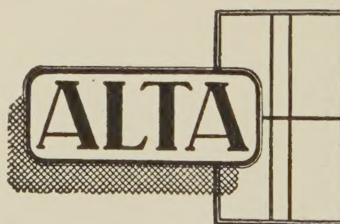

ANKAR-board *Vliegt er in!*

DECORATIEF · ISOLEREND

V. D. BELT & Co's HANDEL MIJ N.V.

PRINSENGRACHT 852-862
AMSTERDAM-C.
TELEFOON 31019-39606

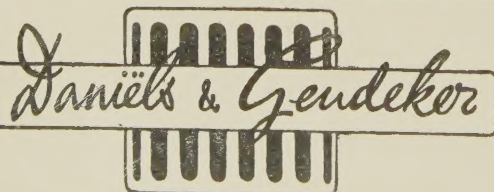
STALEN RAMEN DEUREN FRONTEN

ZANDSTRALEN is een eerste vereiste

METALLISEREN brengt Uw onderhoudskosten-rekening omlaag

Constructie en Machinefabriek **ALTA N.V.**

Binckhorstlaan 301 - Den Haag

Centrale Verwarming

Oliestook ∗ Ventilatie ∗ Sanitair

Amsterdam, Zwanenburgwal 82-84 - Tel. 49133

Maandblad gewijd aan Architectuur en Gebonden Kunsten. Opgericht door het Genootschap ,,Architectura et Amicitia'' in samenwerking met de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Bond van Nederlandsche Architecten, B. N. A. Orgaan van het Genootschap A. et A.

Redactie

Ir. A. Boeken, Architect
Ir. S. J. van Embden, b.i., Architect/Stedebouwkundige
B. Hendriks, Wandschilder
Prof. G. H. Holt, Architect
Auke Komter, Architect
J. Schipper, Architect
Arthur Staal, Architect
K. L. Sijmons Dzn., Architect

Redactie Secretaris: Th. H. Lunsingh Scheurleer, Hartenstraat 26 [2], tel. 36790, Amsterdam-C. aan wie alle voor de redactie bestemde stukken moeten worden gezonden.

INHOUD VAN DIT NUMMER:

Het volgende nummer zal gewijd zijn aan:

Ontwerpen voor B.P.M.-kantoorgebouw
De Prix-de-Rome voor Schone Bouwkunst 1950
Beeldhouwwerk van P. Starreveld

Voor de ondertekende artikelen dragen de schrijvers verantwoordelijkheid, ook wanneer het leden van de redactie betreft. Overname van artikelen, foto's en tekeningen is slechts geoorloofd met toestemming van redactie en uitgever en dan nog slechts met bronvermelding

,,FORUM'' verschijnt met 12 nummers per jaar

Abonnementsprijs *f* 20.—
Voor leden A. et A. of B. N. A. *f* 15.50
Losse nummers, indien aanwezig *f* 2.10 per nummer
Alles franco per post bij vooruitbetaling te voldoen
Voor België Frs. 340.—

Prijs van dit nummer f 2.10

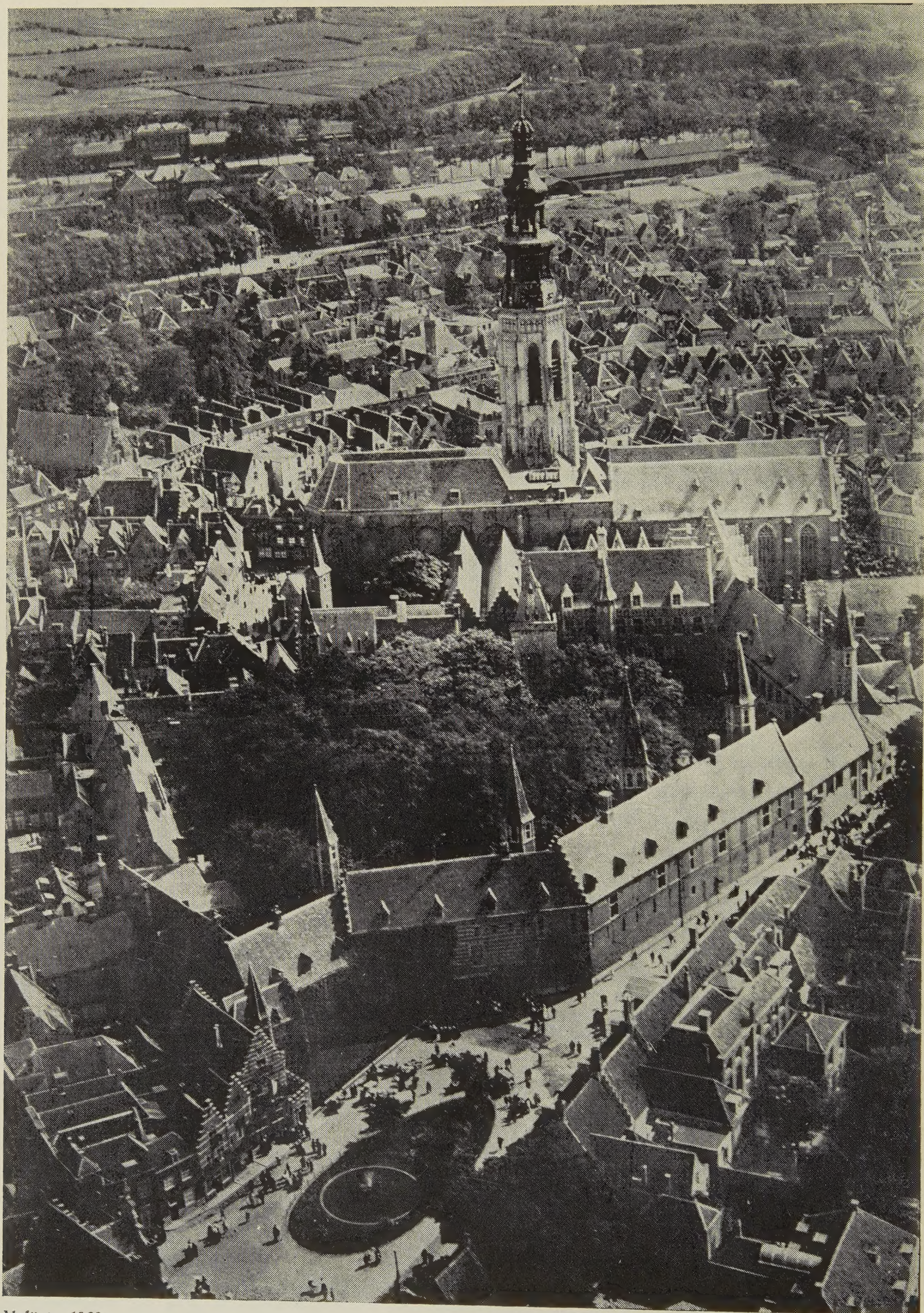
Voor België bij: N.V. Nederlandsche Boekenimport v.h. Van Ditmar, Markgravestraat 10, Antwerpen

Voor advertenties wende men zich tot de uitgever

Uitgave en Administratie: G. VAN SAANE, Herengracht 406 Amsterdam-C. - Telefoon 36186 - Postrekening 681.31

Vijfde Jaargang No. 11
Nov. 1950

FORUM

Abdij in 1939

luchtfoto K.L.M.

De Abdijgebouwen van Middelburg

Het complex van de Abdijgebouwen te Middelburg behoort tot de belangrijkste monumenten, waarop Nederland kan bogen. Uit een kleine, in de XIIIe eeuw begonnen, kern groeide een gesloten, boeiend ensemble, dat bij de intrede der Renaissance tot volle ontplooiïng was gekomen. Verandering van bestemming sinds de Hervorming luidde voor vele der Abdijgebouwen het begin van een vervalperiode in, die zich tot in recente tijd voortzette. Eerst een ingrijpende, aan het eind der vorige eeuw plaats gevonden, restauratie kon een deel der oude luister weer doen herleven.

De oorlogshandelingen in de Meidagen van 1940 hebben de Abdijgebouwen zwaar geteisterd. Het besef van de noodzaak tot herstel en herbouw heeft geleid tot diepgaande studie van hun bouwgeschiedenis. Het resultaat van deze studie vindt men in dit nummer neergelegd. Maar deze publicatie beperkt zich niet tot het verbreden van ons historisch inzicht, tot het bijbrengen dus van begrip voor het verleden, ook de plannen voor de toekomst worden ontvouwd. Hiermede is tevens het steeds netelige terrein van herstel en herbouw van onze oude bouwwerken betreden. De architecten, aan wie het ontwerpen van deze plannen was toevertrouwd, hebben niet geschroomd, bij alle eerbied voor het verleden, terdege met de eisen van het ogenblik rekening te houden. Zij zullen hierbij, in de ogen van hen voor wie reconstructie als hoofddoel geldt, wellicht in sommige gevallen te ver gegaan zijn. Maar men bedenke dat een bouwwerk, wil het een functie blijven vervullen, een levend organisme dient te zijn en niet mag verstarren tot historisch stuk. Het ligt geheel op de weg van „Forum" dit probleem, dat thans, bij de ernstige beschadigingen die vele onzer oude gebouwen hebben opgelopen, zo bij uitstek actueel is, naar voren te brengen.

Slechts een klein gedeelte van de uitgebreide plannen, die men hierachter afgedrukt vindt, kon tot uitvoering komen. Het heeft er alle schijn van dat tengevolge van de financiële positie van ons land, de verdere herbouw voorlopig op een zijspoor is gerangeerd. Dit zou kunnen betekenen dat de toestand van gedeelten van de Abdijgebouwen, die thans nog overeind staan, in die mate zou verergeren, dat ook deze afgebroken zouden moeten worden. Uitstel van de werkzaamheden kan het herstel dan ook slechts bemoeilijken en de kosten daarvan evenredig verhogen.

Maar bovenal zou het betekenen dat in het hart van Middelburg, op oude historische grond, een gaping zou blijven bestaan als een tastbaar bewijs van Nederland's onvermogen, een ereschuld ten opzichte van de Zeeuwse hoofdstad in te lossen.

Herbouwplan Abdij (Maquette)

foto Helder

Moge dit nummer er toe bijdragen het besef voor de betekenis van de Abdijgebouwen en niet minder ook voor onze nationale verplichtingen te verdiepen. Middelburg, het zwaar getroffene, verdient het.

Redactie

De voormalige Abdij van Middelburg [1)]

Enige nadere beschouwingen aan de hand van hetgeen tijdens de uitvoering van de restauratiewerken aan het licht is gekomen.

Ir H. de Lussanet de la Sablonière
Ir A. Rothuizen
Ir H. van der Kloot Meyburg

De oudste kern van Middelburg

De resultaten van de onderzoekingen naar de vorm van de oude burg in 1941 en 1943 uitgevoerd door Dr W. C. Braat, Conservator van het Rijksmuseum voor Oudheden te Leiden [2)] en van Luit. Kol. W. N. A. van Es, destijds belast met de leiding der opruimingswerken te Middelburg, gaven alle aanleiding om opmerkzaam te zijn wanneer tijdens de restauratiewerken van het Abdijcomplex bij ontgravingen een diepte van ong. 1.70 m plus NAP zou worden bereikt. Op deze diepte namelijk konden vondsten uit de Karolingische tijd worden verwacht.

Dr Braat had in enige sleuven, gegraven loodrecht op de richting van de vermoedelijke oude stadsgracht, de plaats van wal en gracht bepaald. Het was niet mogelijk om dit onderzoek op vele plaatsen te herhalen. Hij constateerde dat het oude burgterrein heeft gelegen op ong. 1.70 m plus NAP. Op verschillende plaatsen kon naderhand ook bij ontgravingen in de Abdij op deze diepte de aanwezigheid van een oud woonvlak worden gevonden. De burg was omgeven door een wal van zand, bekleed met klei tot een hoogte van ong. 3.60 m plus NAP waarbuiten de gracht van afwisselende breedte en een vermoedelijke bodemdiepte op ong. NAP. (In put VIII afb. 2 werd de ongeroerde zandlaag bereikt op 0.5 m — NAP.) In deze gracht, die wellicht in verbinding stond met het zeewater zal het peil bij vloed tot ong. 1 à 1.25 m plus NAP gereikt hebben.

De kern van het tegenwoordige Middelburg ligt zeer hoog, nl. ong. 7 m plus NAP of ruim 8 m boven het polderpeil (ongeveer het punt M op afb. 1 en 2). Sinds het ontstaan van de oude burg is het niveau dus 5 m of meer opgehoogd. In de Middeleeuwen bereikte het een hoogte van 3 à 4 m. [3)] Vermoedelijk zijn sommige ophogingen met klei uitgevoerd, welke tot gevolg hebben gehad dat het regenwater niet snel kon zakken. Juist in het hoogste stadsgedeelte stonden voor 1940 de kelders dikwijls vol water. [4)] De in 1939 geslagen bronnen in het Abdijplein (1 t/m 7, zie afb. 1) gaven wel enig inzicht in de bodemgesteldheid, maar onvoldoende om dergelijke plaatselijke kleibekkens aan te tonen. Wel blijkt uit de opgehaalde grondmonsters dat het Abdijplein gelegen is boven een veenlaag, dus dat het terrein lag in een zgn. „kom" en niet boven een hoger gelegen „zandrug" waarin zich geen veen meer bevindt. [5)] Het vermoeden is dus gewettigd, dat de hooggelegen „ruggen" van Noordweg, Seisweg en Segeersweg hun voortzetting hebben onder de Noordstraat, de Lange Delft en de Segeerstraat en dat de oude burg, de Wagenaarstraat en de St. Pieterstraat boven de zgn. „kom" zijn aangelegd. [6)]

De resultaten van de opgravingen van Dr Braat en hetgeen tijdens de restauratiewerken van de Abdij aan het licht is gekomen zijn samengevoegd op afb. 1 met bijbehorende dwarsprofielen (zie afb. 2), welke profielen, evenals de cirkelvorm van wal en gracht, uit de aard der zaak grotendeels theoretisch zijn.

Een aanduiding van het middeleeuwse niveau vindt men eveneens op deze afbeelding. Het is waarschijnlijk dat de wal langzamerhand als verdedigingswerk van minder betekenis werd en dat deze hier en daar verlaagd is. De gracht zal langzamerhand versmald zijn om tenslotte te worden gedempt. Vast staat, dat in 1230 nog een gracht met defensieve betekenis bestond met een brug vóór het Klooster. [7)] Het laatste restant van de burg-

1) Voor de geschiedenis en beschrijving zie Dr W. S. Unger: de Monumenten van Middelburg, pag. 36 e.v.

2) Zie Oudheidkundige Mededelingen van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden no. XXII en XXIII.

3) Scherven uit ong. 1100 n. Chr. op dit niveau gevonden door Dr Braat wijzen daarop, terwijl bij de nader te noemen z.g.n. Oude Kerk (zie afb. 5) aanwijzingen gevonden zijn van de middeleeuwse maaiveldhoogte van niet meer dan 3 m plus NAP. Door Lt. Kol. van Es werden in de putten XIII en XIV gedeelten van een grove keibestrating gevonden, bestaande uit veldsteentjes op ruim 1.5 m beneden de straat (afb. 1 en 2).

4) De kelder in K (afb. 4) met een vloerhoogte van 1.5 m plus NAP staat voortdurend onder water, terwijl in put IX, afb. 2, op een diepte van 0.39 plus NAP nog geen water werd gevonden.

5) Zie Dr A. W. Vlam Hist. Morfologisch Onderzoek van enige Zeeuwse eilanden.

6) Mej. Vlam veronderstelde ook het ontstaan van de stad op de kruising van genoemde ruggen. Van belang kan daarbij zijn geweest de aanwezigheid van de Arne, welke een natuurlijke zeehaven vormde. De burg is door een gegraven gracht omgeven waar de straatnaam Delft nog op wijst. Ter afvloeiïng van het polderwater van de laaggelegen kommen ten Westen van de stad zouden de watergangen gegraven zijn, dwars door de hooggelegen ruggen naar de Arne. Met een vloedklep zal men het zeewater buiten gehouden hebben.

7) Waar deze brug gelegen heeft, is niet met zekerheid vast te stellen. Dommisse meende bij de Giststraat; men kan echter ook denken aan de Balans. Immers in het einde der XIIIe eeuw, dus nà de stadsuitbreiding, werd de Balanspoort opgericht. Wellicht op de plaats van een vorige.

VERMOEDELIJKE PLATTEGROND VAN MIDDELBURG IN DE 9DE EEUW.

KORTE DELFT
ST. PIETER-STRAAT
NIEUW-STRAAT
BALANS
ABDIJPLEIN
KOORKERK-HOF
WAGENAAR-STRAAT
SEGEERS-STRAAT
K. BURG
GROEN-MARKT
M
D
C
SINT JAN-STRAAT
L. BURG
LANGE DELFT
K. NOORD-STRAAT
L. NOORD-STRAAT
MARKT
A
B

VERKLARING.
- GRONDBORINGEN
- ONTGRAVINGEN
- GEMETSELDE GANGEN
- VEENSCHEIDING
- GRACHT
- WAL

0 10 20 30 40 50 75 100 125 M.

DOORSNEDEN OVER DE KERN VAN MIDDELBURG MET AANDUIDING VAN DE VERMOEDELIJKE OUDE VLUCHTBURG UIT HET MIDDEN VAN DE 9DE EEUW EN VAN DE BODEMGESTELDHEID

0 10 20 30 40 50 75 M LENGTESCHAAL
HOOGTESCHAAL 0 5 10 15 M

KLEI
KLEIACHTIG ZAND
ZAND
VEEN
AANVULLING
I t/m XV ONTGRAVINGEN
1, 5, 7 GRONDBORINGEN
NIVEAU 1:1200
NIVEAU 1:800

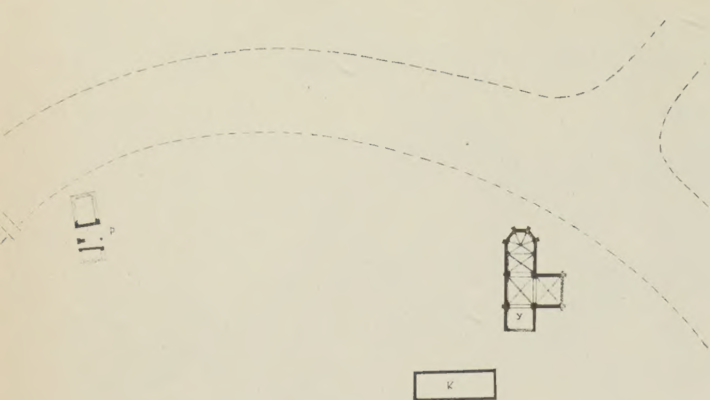
DOORSNEDE A-B

M
PEIL 1930
HOOGWATER-STAND 1:700
1 M
N.A.P.
DUG
KOM
SEISWEG DUG
HOOGELANDE KOM
NOORDSTRAAT
GROENMARKT
1 ABDIJPLEIN 5
7
ST PIETERSTRAAT
KANAAL VAN 1469
SCHELLAG KOM
BRIGDAMME DUG

P = O.K. FUNDERING ZUVL. COMM. WONING
Q = " " BALANSP. GEBOUW
R = " " KOORKERK

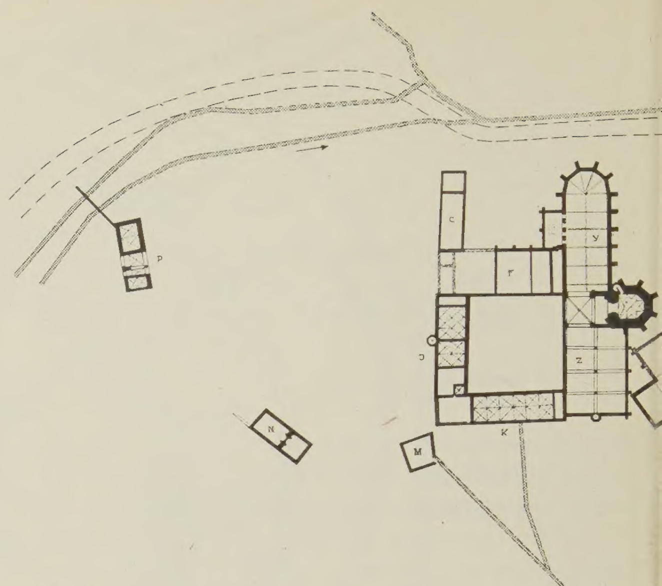
DOORSNEDE C-D

M
N.A.P.
LANGE DELFT
WAL
GROENMARKT
BOGAARDSTRAAT
WAGENAARSTRAAT
BRIGDAMME DUG

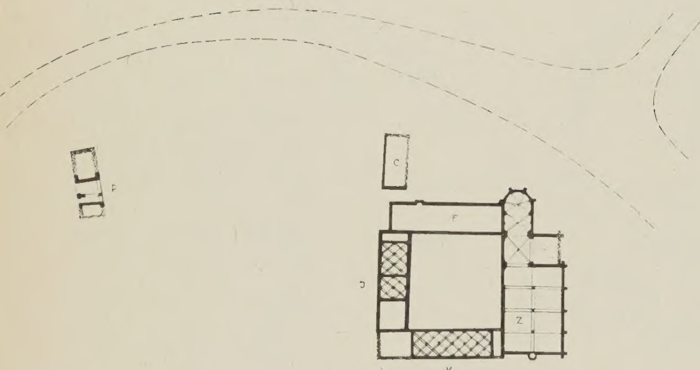

GEVONDEN OORSPRONKELIJK WERK
VERONDERSTELDE VORM

afb. 3

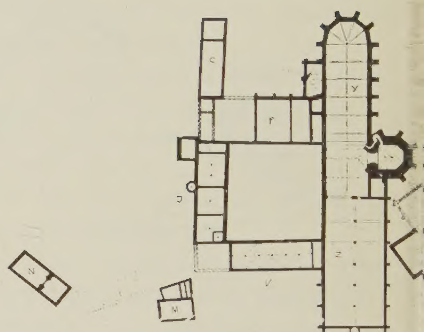

afb. 6

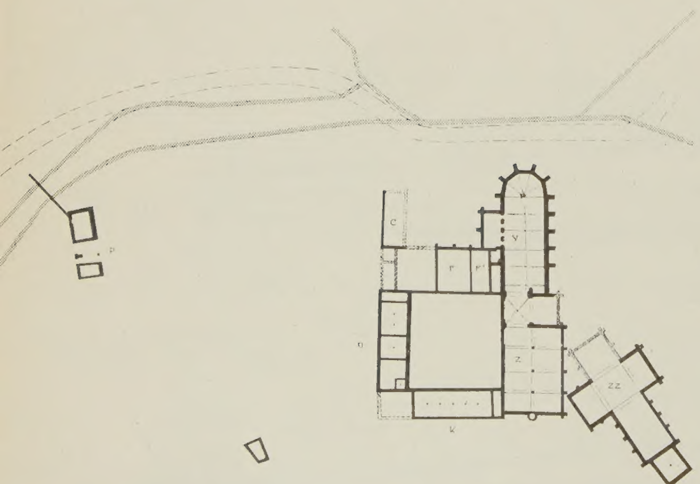

afb. 4

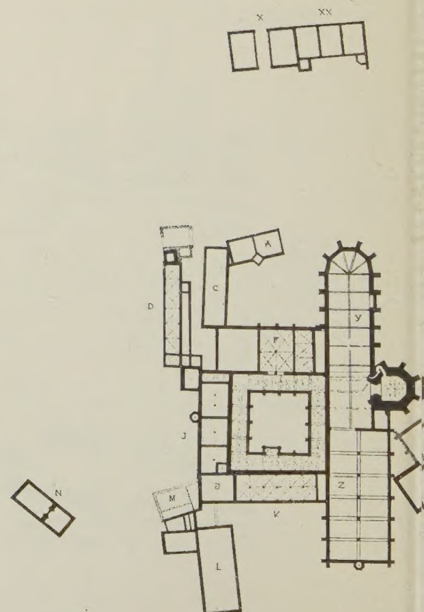

afb. 7

afb. 5

afb. 8

Historisch overzicht van de groei van de Abdij-plattegronden

afb. 3 *Einde XIIIe eeuw*

„ 4 *Omstreeks 1300*

„ 5 *Midden XIVe eeuw*

„ 6 *Eerste helft XVe eeuw*

„ 7 *Tweede helft XVe eeuw*

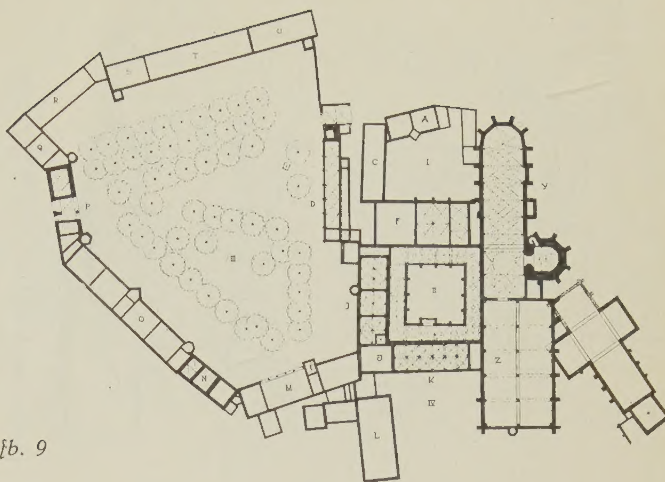
„ 8 *Omstreeks 1500*

„ 9 *Derde kwart XVIe eeuw*

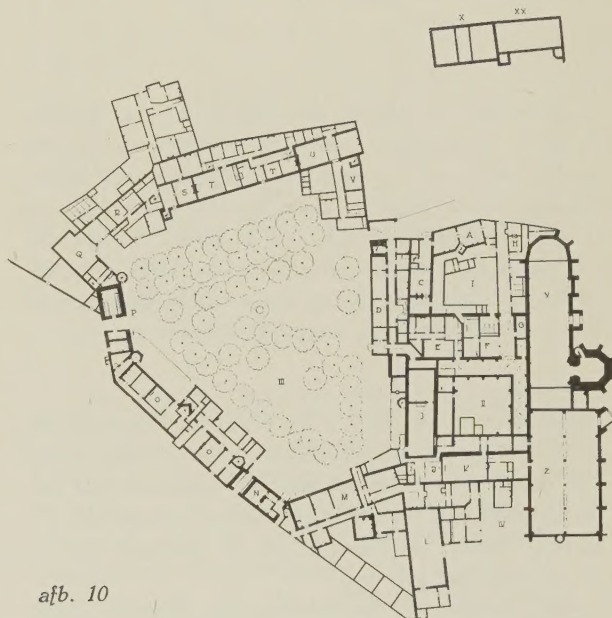
„ 10 *Naar een „plan van de Abtdeij en Muntgebouwen binnen de Stad Middelburg in Zeeland, zoals deselve zich hebben bevonden in Hooijmaand van den Jaare 1809"*

„ 11 *Opmetingstekeningen tijdens de vorige restauratie Omstreeks 1880 Archief Rijksgeb.dienst*

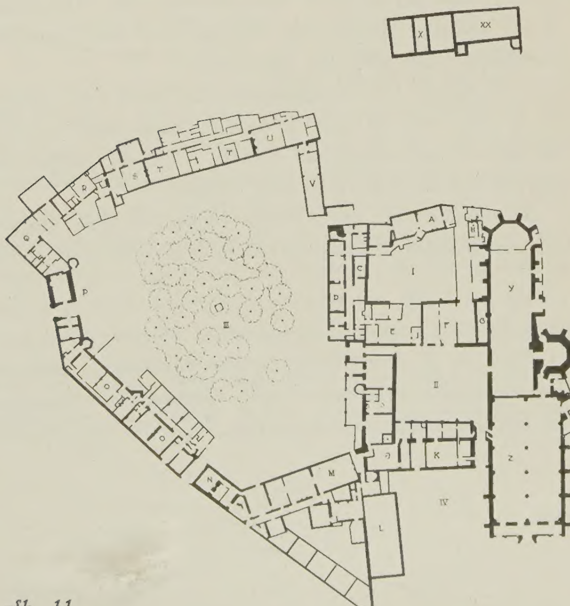
„ 12 *(op pag. 408) Opmeting 1939 Rijksgebouwendienst*

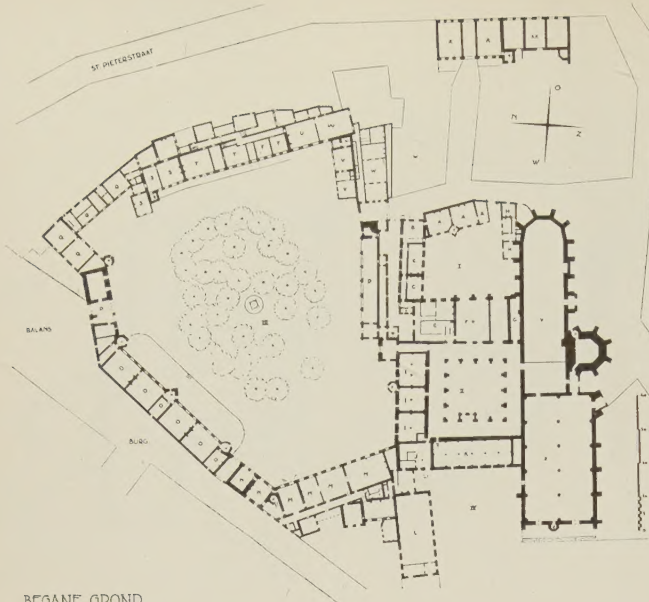
afb. 9

afb. 10

afb. 11

afb. 12
1939. Opmeting Rijksgeb.dienst

gracht schijnt in 1460 te zijn gedempt n.l. het gedeelte bij de St. Pieterstraat. Kesteloo [8]) vermeldt, dat in 1460 zand en aarde werd gevoerd „in de Monickengraft bij het Klooster om de stanck te benemene". [9]) Tenzij hier een open rioolgreppel bedoeld is, zou de datum van demping van de stadsgracht hiermede vaststaan. Defensieve betekenis kan de gracht na 1254, toen het Bagijnhof bij de stad werd getrokken, niet meer gehad hebben.

De oudste teruggevonden gedeelten van de Abdij

Binnen de burg, die volgens Dr Braat zeer waarschijnlijk in 836 op last van de Frankische keizer ter beteugeling van de invallende Noormannen als onderdeel van een versterkingsstelsel werd gesticht, neemt men aan dat een grafelijk verblijf als centrum van dit grafelijk Castrum en een kerk zijn gebouwd.

Prof. Huizinga zag in Middelburg de hoofdplaats van een Vlaamse Kasselrij, die al spoedig zal zijn uitgebreid met een handelsnederzetting buiten de eigenlijke burg. Hij wees er op, dat in 1103 strooptochten van Vlamingen plaats hadden, hetgeen het bestaan van een enigszins belangrijke stad wel doet vermoeden.

Trouwens in 1217 kreeg Middelburg reeds stadsrechten en in 1254 was de stad al zo aanzienlijk gegroeid, dat de nieuwe uitbreiding kon worden versterkt tijdens het bewind van de Rooms Koning Willem II.

De stichting van een Klooster binnen de stad, volgens een overlevering omstreeks 1100, is gezien het voorgaande zeer goed mogelijk, evenals de verheffing tot Abdij korte tijd nadien. (Unger pag. 36.)

Het oudste aanwijsbare gedeelte van de Abdij is tot heden de kelder van het gebouw der Statenzaal van voor 1940, waarvan de tufstenen wanden uit de 12e eeuw zullen dagtekenen (zie K afb. 3).

De veronderstelling van Dommisse [10]), dat het oudste gedeelte van de Abdij zich heeft bevonden over de Giststraat, is niet bewezen en gezien de ligging t.o.v. de vermoedelijke oudste stadswal minder waarschijnlijk.

Hetgeen Dr Unger in zijn boek over Middelburg [11]) veronderstelde, n.l. dat de oudste kapel van het klooster gestaan zou hebben binnen de omtrek van de tegenwoordige Koorkerk, maar met het koor meer naar het Westen, is door onderzoekingen daar ter plaatse van de architecten der Kerken en van de opgravingen van N.S.B.-zijde [12]) ten volle bewaardheid (zie Y afb. 3).

De Noordmuur van de Koorkerk vertoonde vele sporen van een overwelfde kerk (afb. 14), bestaande uit een koor, een viering en één travee ten Westen daarvan met vormen uit de overgangstijd van de Romaanse naar de Gothische stijl, dus uit het midden van de XIIIe eeuw.

In bedoeld muurwerk zijn rondbogige vensters van de lichtbeuk dezer kerk te voorschijn gekomen met een omgaand kraalprofiel in baksteen en knobbelkapitelen ter hoogte van het begin der boog (zie afb. 13).

De neggekanten van deze ramen waren dun gepleisterd en beschilderd, met rode voegen en rozetten of sterren op de denkbeeldige blokken. Ook de gevonden bijna spitsboogvormige muurnissen waren in blokverband beschilderd. In dit oude werk is op vele plaatsen tufsteen toegepast.

Analoge voorbeelden van deze architectuur zijn in Vlaanderen te zoeken — de Abdij heeft trouwens in nauwe relatie gestaan met Vlaamse kerkelijke instellingen — en de oude kapel is waarschijnlijk één dier vroege gebouwen, waarbij de vereniging van de Romaanse stijl met de opkomende Franse Gothische vorm zich heeft voorgedaan evenals in Oost-Vlaanderen. Hetgeen aan de Noordwand te zien is en in de fundering werd aangetroffen, leidt tot de conclusie dat de gewelven spitsbogige platte kruisribgewelven zullen zijn geweest.

Naar vermoed wordt, is men begonnen met de bouw van het koor, aangezien dit gedeelte een andere funderinganleg bleek te hebben dan de naastgelegen viering. Ook de gebruikte materialen aan metselwerk en raamkapitelen en de afmetingen van de opbouw zijn bij koor en viering verschillend. Een aanzet van de koorsluiting was in de Noordelijke kerkwand duidelijk zichtbaar. Voor het overige echter bleek dat het muurwerk in de fundering

[8]) Kesteloo Stadsrekeningen II blz. 15.

[9]) Waar in de Stadsrekeningen overigens gesproken wordt van greppen en dulven bij de Abdij, moet gedacht worden aan open greppels of riolen, waarboven de privaten gebouwd waren. De hoogste ligging van het terrein ook in de M.E. maakt het niet waarschijnlijk dat daar werkelijke grachten bedoeld zijn.

[10]) P. K. Dommisse Onderzoek eerste omwalling. (Archief Zeeuwsch Gen. 1904 pag. 130 e.v.).

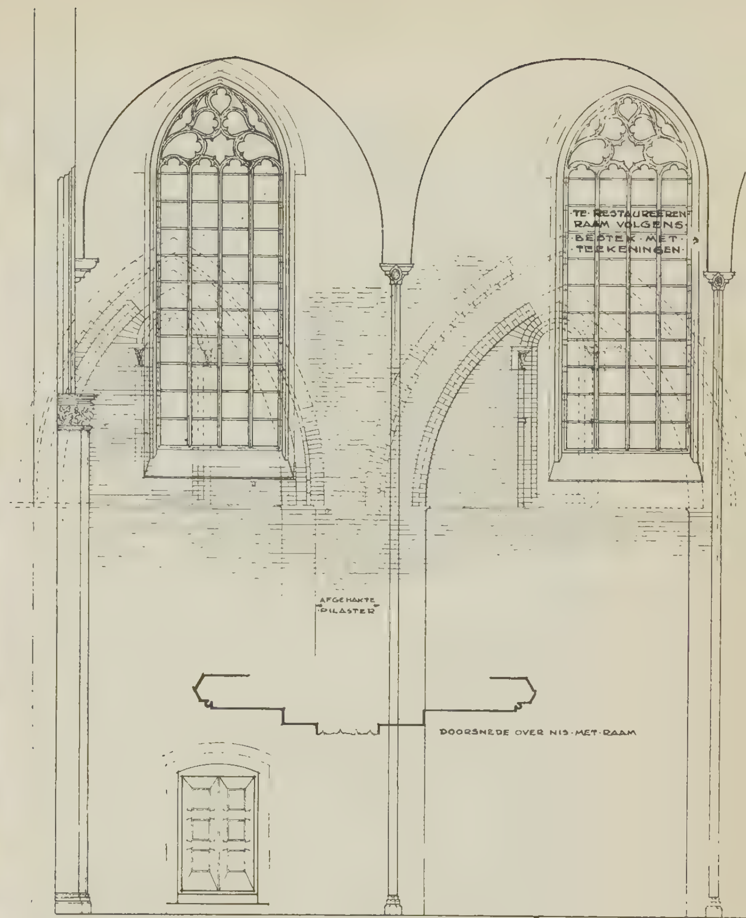
[11]) Pag. 60.

[12]) Dr G. C. Labouchère en Th. Haakma Wagenaar verrichtten tijdens de oorlogsjaren verschillende onderzoekingen in opdracht van de Nederlandse Kultuurraad.

afb. 13
Laat Romaans venster Koorkerk

foto J. in 't Hout

afb. 14
Gedeelte Noordwand Koorkerk, opmeting door Arch^n^ Herm. v. d. Kloot Meyburg en A. Rothuizen

volledig was verwijderd. Vermoedelijk is hier een driezijdig gesloten koor geweest. Na het slopen van de funderingen heeft men namelijk de ontstane gleuf met afwisselende lagen zand en schelpen aangevuld. Het beloop van deze lagen gaf de richting van de aan de Noordmuur grenzende eerste koorwand aan, welke op een driehoekige sluiting schijnt te duiden. Het koor is aan de buitenzijde ten dele met tufsteen bekleed geweest, zoals de nog bestaande steunbeer te zien geeft.

Dat hier sprake is van een viering, is door Labouchère aangenomen op grond van de gevonden funderingen van een Zuiderdwarspand en van vieringpijlers. Het ontbreken van een Noorder dwarsarm wijst dan op het voornemen om aan dèze zijde een kloostergang te bouwen ten Oosten van het reeds bestaande bouwwerk. Aangezien de viering hoger is opgetrokken bestaat de mogelijkheid, dat er een lage en in de bovengeledingen achtkantige vieringtoren geweest is naar Vlaamse trant. Labouchère veronderstelde hier een hogere vierkante kruistoren, hetgeen echter gezien de zwaarte der vieringmuren niet waarschijnlijk is.

Gezien de vorm van de kapitelen en kolommen zal men in deze tijd, dus ongeveer midden XIIIe eeuw, toen, naar men aanneemt, Graaf Willem II de vergroting van de Abdij heeft bevorderd, aan de kelders van het gebouw ten Noorden van de Kloostergang (I) en aan de Balans of Nederpoort (P) zijn begonnen (steen 32 cm). Gezien de ligging op de hoofdas van het Abdijcomplex en de architectuur van het gebouw mag men hierin wel de hoofdtoegang tot de Abdij zien („de Kloosterpoort", zie Kesteloo I, blz. 52). De aanwezige kelder onder de Statenzaal (K) is toen in gelijke trant overwelfd. Deze drie onderdelen van het complex, die thans nog grotendeels intact zijn, zijn uit oudheidkundig oogpunt wel de merkwaardigste monumenten van de Abdij (zie afb. 4).

In 1940 werd ten Z.W. van de kapel op de hoek van Wal- en Kapoenstraat een diepe kelder ontdekt met een XIIIe eeuwse kolom met knobbelkapiteel. Gezien de afmetingen van de baksteen, 25 en 29 cm van de niet samenhangende kelderwanden (nauwkeurige opmetingen zijn verricht door Ir H. Klarenbeek voordat deze bouwselen ten behoeve van de ontworpen straataanleg zijn verwijderd) is het echter niet bewezen dat hier inderdaad van een oorspronkelijk bouwwerk uit deze tijd sprake was. Waarschijnlijk is deze kelder in later tijd uit afbraakmaterialen gebouwd (zie afb. 5 ZZ).

Tegen de Noordzijde van de kapel zal vervolgens een gebouw zijn gebouwd als Oostelijke afsluiting van de

kloosterhof (F) (steen 30 cm), waarvan de Oostmuur in de fundering nog aanwezig is (hardsteen) en bij de restauratie in 1890 is ontdekt.

Naar het formaat der baksteen (32 cm) te oordelen is het mogelijk, dat toen — of wellicht enige tijd later — een muur of een gebouw werd opgetrokken ten Oosten van het voorgaande (C); zekerheid daaromtrent valt echter niet te verkrijgen, aangezien duidelijke stijlkenmerken ontbreken. Positieve gegevens bestaan evenwel t.a.v. de voorganger van de Nieuwe Kerk, waarvan de funderingen zijn blootgelegd (Z) (steen 30 cm). Hier bleek merkwaardigerwijze een tweebeukige hallenkerk te zijn geweest, bestaande uit vier traveeën gerekend vanaf de viering. De traveeën bleken breder te zijn dan van het koorgedeelte, hetgeen op een latere bouwperiode wijst.

Meet men de lengte van de traveeën uit, dan blijkt, dat de lengteafmeting van de traveeën kleiner is dan die van de reeds gebouwde eerste travee ten Westen van de viering. In tegenstelling tot de bestaande koormuren, is dit gedeelte uitsluitend met baksteen gefundeerd, de muurnissen ontbreken, evenals de schalken voor gewelven. De gevonden oorspronkelijke rondboogvensters in dit jongere gedeelte vertoonden een eenvoudige vorm. Labouchère veronderstelde dan ook, dat deze uitbreiding een houten zoldering had. Een veel simpeler uitvoering dus dan het oudere koor. Aan de Westmuur vond men de fundering van een traptorentje om in de goot en op de zolders te komen. Labouchère bracht de bouw van deze kerk in verband met de stichting van de Abdijparochie of Kerspel in 1266, waarmede de datering tevens zou zijn vastgesteld, maar het is ook mogelijk, dat dit jaartal met de bouw van het koor in verband moet worden gebracht, waarop Dr Unger reeds heeft gewezen.

Ons inziens is dit gebouw vooral merkwaardig omdat dit een vroeg voorbeeld is van een hallenkerk, welk type in de Gothiek in de Nederlanden zo veelvuldig is gebouwd.

Bouwbedrijvigheid in de XIVe eeuw

Bij de restauratie van het Brandspuithuis — voorheen woning van de vicaris (Q zie afb. 7) werden twee zware gemetselde kanalen ontdekt (afb. 2 en 5) die naar later bleek ònder en naast het toekomstige restaurantgebouw (R) doorlopen. Het verder verloop dezer kanalen zou volgens een wichelroede onderzoek [13]) vrijwel het verloop der oude Burggracht hebben gevolgd. Op enige plaatsen bleek uit een ingesteld onderzoek inderdaad, dat de wichelroede de juiste plaats had aangegeven.

Alleen aan de Westzijde bij het Stadhuis (VIII afb. 1) kon geen kanaal meer gevonden worden. Merkwaardig is ook de ontdekking, dat deze kanalen in verband zijn gemetseld met de oude Noordmuur van het Brandspuithuis (zie afb. 15). De afmeting der baksteen (29 cm) van deze kanalen maakt een datering in de XIVe eeuw waarschijnlijk.

Waartoe deze kostbare werken hebben moeten dienen is slechts te gissen. Zij zijn op zodanige diepte aangelegd (2 à 2.5 m — NAP) dat aan loopgangen niet gedacht kan worden, daar het metselwerk niet waterdicht is. Een verklaring zou deze kunnen zijn, dat zij op de bodem of in de oevers van de stadsgracht zijn gemetseld toen besloten werd om deze te dempen. Zij zullen dan gediend hebben om het polderwater af te voeren naar de haven. De gracht kon daarna geheel of gedeeltelijk gedempt worden. In 1460 is, zoals reeds eerder vermeld, het laatste restant of de Monckegraft gedempt. Voor afvoer van regen- en rioolwater lagen ze te diep, zodat hiervoor de open riolen werden gebruikt.

Ook nu nog bleek het Oostelijk kanaal stromend water te bevatten, dat voor het maken van een kelder onder Q zeer moeilijk te stoppen was tengevolge van de enorme aandrang.

Merkwaardig is dat ook onder de Nieuwstraat volgens de wichelroede een zodanig kanaal ligt, dus op de plaats waar Dommisse de oude Arneloop vermoedde. Na 1455 werd de Reigerstraat aangelegd (Dommisse pag. 187) boven zo'n kanaal, hetgeen met de veel vroegere datum van de laatste dus zeer goed overeenstemt.

In de tweede helft van de XIVe eeuw schijnt het koor in de Abdijkerk te zijn afgebroken behalve de Noordmuur en vervangen door de tegenwoordige Koorkerk, tot aan de bestaande viering van de oude kerk (Y afb. 5, baksteen 28 cm). Dit meesterwerk van Gothische bouwtrant is aanvankelijk overdekt geweest met een houten tongewelf rustende op een in het muurwerk boven de tegenwoordige gewelven teruggevonden bogenfries, dat ter plaatse van de steunberen onderbroken werd door vermoedelijk korte houten muurstijlen. [14])

Toen de bouw van dit nieuwe koor in wording was, schijnt men tevens besloten te hebben om de vleugel (F) waarin de kapittelzaal gezocht moet worden, te verbreden tot op de huidige maat (steen 30 cm), en een kapel aan de Noordzijde van het nieuwe koor te bouwen. Van deze thans verdwenen kapel is het fundament gevonden. De aanwezigheid van een zware steunbeer aan de Noordgevel kan, zoals door Labouchère werd verondersteld, op een luchtboogconstructie wijzen, hetgeen zou overeenstemmen met de gevonden bouwresten aan de Noordzijde van de kerkwand boven de kapel.

[13]) Uitgevoerd door de heer W. P. van Aartsen te Middelburg.

[14]) Het staat echter niet vast of hier sprake is geweest van korte muurstijlen of van consoles onder houten trekbalken, welke laatsten dan boven het boogfries geweest zouden zijn. Op deze hoogte is echter geen oud werk overgebleven. Ter hoogte van het fries is slechts een vulling van oude baksteen gevonden, welke 10 cm in het overige muurwerk ingemetseld is. In ieder geval houden eventuele muurstijlen geen verband met de nog aanwezige smalle muurschalken, daar de laatste niet overal recht onder de genoemde baksteenvullingen liggen. Het blijft intussen merkwaardig, dat in de fundering reeds direct aanzetten van deze muurschalken zijn gemetseld. In de Z.W. hoek der Koorkerk is voorts een gewelfaanzet gevonden duidende op het plan de Koorkerk in steen te overwelven.

Koor en kapel waren ruimtelijk verbonden door twee openingen, waarvan de spitsboogvorm op enigszins onbeholpen wijze uit de samengestelde kolommen en kapitelen opgroeit. Het onderste gedeelte van deze openingen is steeds gesloten geweest met een stenen wand. Deze muren hebben twee smallere doorgangen gehad, waardoor men in de kapel kon zien of gaan, terwijl in het middenpenant een nisje is geweest. Oude zuiltrommels werden gebruikt als kern voor de middenkolom.

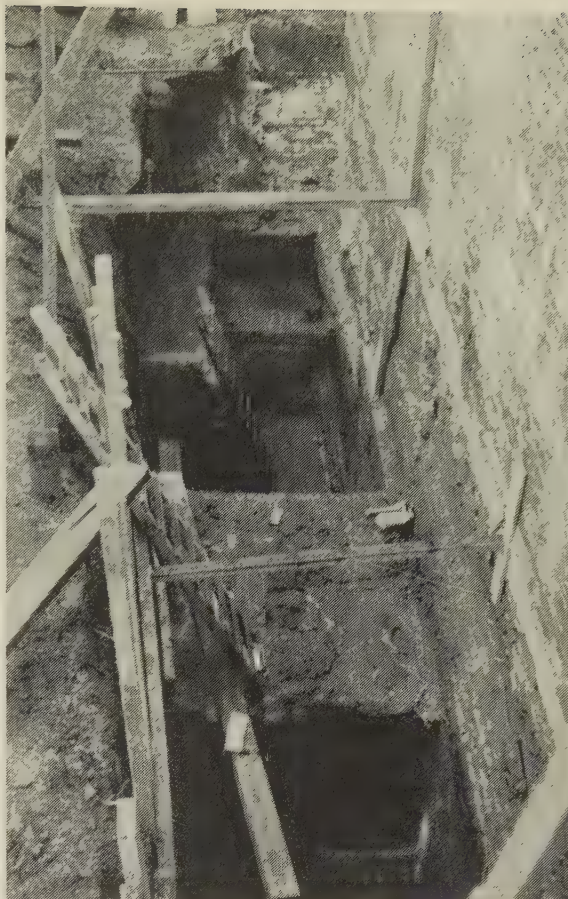
Dr Unger vermeldt, dat in het jaar 1325 een kapel werd gesticht voor de zielerust van de Rooms Koning Willem II — het graf zal zich aanvankelijk in het koor van de oude kerk hebben bevonden — het oorspronkelijke gedenkteken van 1282 is in gemutileerde toestand tot heden bewaard. Ofschoon het jaartal 1325, waarin men tot het stichten van deze kapel besloot, wel te vroeg is, lijkt het toch niet onmogelijk, dat de nieuw gebouwde kapel met deze vereenzelvigd moet worden. Anders is de kapel wellicht aan de Zuidzijde te zoeken.

Tegelijk met de verbreding van de Kapittelzaalvleugel is ook de Zuidelijke wand van de doorgang F1 naar de kloostergang gemaakt, aangezien deze in verband is gemetseld met de nieuwe Oostwand van genoemde vleugel. Omtrent de beëindiging van dit nieuwe gebouw aan de Noordzijde staat op het ogenblik nog niets vast tengevolge van de algehele vernieuwing van dit gedeelte in de vorige eeuw.

Aan de Zuidwand van de Koorkerk werd tijdens de huidige restauratie een onregelmatigheid in het metselwerk ontdekt, die op verschillende bouwperioden van het Westelijk gedeelte en het overige wijst, n.l. verschillende laagdikten. Deze onregelmatigheid zou verklaard kunnen worden wanneer men zou aannemen, dat hier nog enige tijd een ander gebouw heeft bestaan, dat is afgebroken toen het Oostelijk deel van het nieuwe koor reeds was opgetrokken. Labouchère nam aan, dat dit koor in één bouwperiode op de nieuwe lengte zou zijn gebracht, waarbij een Zuidelijke toren zou zijn aangebouwd ter plaatse van de tegenwoordige ingang tot de kerk. Dit bouwwerk zou dan na korte tijd weer zijn vernield door onbekende oorzaak, waarna de kerkmuur opnieuw is opgetrokken over dit gedeelte, maar thans zònder toren. Een nader onderzoek naar eventuele funderingen van de toren zou hierop nieuw licht kunnen werpen.

De tegenwoordige Koorkerk is langer dan men op afb. 5 vindt aangegeven. Labouchère's veronderstelling, dat een verlenging naar het Westen eerst later heeft plaats gehad, lijkt alléén aannemelijk op grond van het feit, dat het bogenfries in dit gedeelte anders is uitgevoerd, n.l. geen onderbrekingen voor muurstijlen vertoont. Het tongewelf heeft daar dus blijkbaar niet op muurstijlen o.d. gerust.

Reeds eerder werd de opgraving vermeld van een kelder op de hoek Wal- en Kapoenstraat. Deze vòrmde aan de Westzijde de beëindiging van fundamenten ener verdwenen kerk.

afb. 15
Onderaards gemetseld kanaal aan de Balans
foto Vreke

Ir Klarenbeek trof een aantal bouwfragmenten aan, welke wezen op het ontstaan in het midden der XIVe eeuw. De funderingen op spaarbogen bestaan uit verschillende afmetingen baksteen n.l. 28 en 30 cm. Het gebouw moet uit een schip en een dwarspand bestaan hebben. Van een koor kon niets met zekerheid worden vastgesteld. Er bevonden zich daar ter plaatse enige NW-ZO lopende muren, waaruit slechts met enige goede wil een rechtgesloten koor, als op afb. 5 is weergegeven, kan worden gereconstrueerd.

Dr Unger [15]) vermeldt, dat deze kerk identiek moet zijn met de uit oude gegevens bekende „oude kerk", waarvan de ligging in vergetelheid was geraakt. Indien deze kerk niet zo groot was opgezet zou men geneigd zijn er een noodkerk in te zien, gebouwd voor de duur van de vergrotingswerken aan de Abdijkerk.

Het is wel merkwaardig dat deze kerk zo dicht gedrongen staat tegen het toen reeds bestaande bedehuis en dat zij niet georiënteerd is. Mogelijk houdt deze ligging dan ook verband met een van oudsher daarnaast lopende straat de „Wal".

15) Dr W. S. Unger, de Monumenten van Middelburg, pag. 61.

afb. 16
Concertzaal

Archief Rijksbureau Monumentenzorg

De Nederpoort aan de Balans is, naar vermoed wordt, in deze tijd voltooid of wellicht vernieuwd. Het gebouw is althans met een kleiner formaat baksteen (27 cm) opgetrokken dan de zware pijler van de twee doorgangen (32 cm).

De Abdij in de XVe eeuw

Op afb. 6 zijn enige gedeelten van de Abdij aangeduid, welker bouwtijd op de eerste helft van de XVe eeuw is te stellen.

Bij de restauratiewerkzaamheden is komen vast te staan, dat de tegenwoordige gevel van de Balanspoort (P) aan de zijde van de Nederhof voorgemetseld is voor het inmiddels voltooide poortgebouw uit de voorafgaande periode (steen 23 cm). Behalve op de zolder en aan de Oostzijde van de grote zaal boven de poort, zijn de sporen van de oorspronkelijke vensters nagenoeg geheel verdwenen. Van de genoemde vensters echter kon de oude vorm nog gereconstrueerd en gedeeltelijk als curiosum aangebracht worden.

De fraaie gevel vertoont een strak gehouden onderbouw, afgesloten door een boogfries en een sterk gelede bovenverdieping met vensteropeningen. De tegenwoordige vensters met natuurstenen hoekblokken zijn waarschijnlijk weer later gemaakt.

Uit dezelfde tijd en van een uniform karakter is het huis, waarin in 1593 de S.P.Q.M.-poort is gemaakt (N. baksteen 27 cm). Het gebouw is onlangs gerestaureerd, inwendig zoveel mogelijk naar de talrijke gegevens, die daarin na de brand konden worden gevonden. Alle sporen van de oude toestand aan de pleingevel ontbraken helaas, omdat hier vele malen wijzigingen hebben plaats gehad en er nog in het begin dezer eeuw een geheel nieuwe gevel in vrije Gothische vorm tegen werd geplaatst. Deze gevel aan de pleinzijde is thans vervangen door een gevel, die de geest van die van het zustergebouw, de Balanspoort, ademt en tegelijkertijd haar ontstaan in deze tijd zo goed mogelijk aanduidt.

Van het inwendige zijn interessant de gevonden massale open schouwen, de grote en kleine nissen in de wanden de deuren en kasten en de merkwaardige kapconstructie met een helaas nu verloren XVe eeuws beschilderd tongewelf. In het metselwerk vond men voor de oorlog een oud vergeeld stukje papier uit ong. 1428, waarmede de stichting van het gebouw vóór die tijd in ieder geval vast staat. In het muurwerk is een laat Romaans kapiteeltje van een dubbelvenster gevonden, dat bij de bouw was ingemetseld bij wijze van opvulling.

Enige bouwfragmenten uit dezelfde tijd werden aangetroffen in het vroegere keukencomplex van de Commissariswoning (M), fragmenten die overigens helaas niet konden worden gespaard wegens de zeer onsamenhangende en slechte toestand waarin deze samenvoeging van velerlei muurbrokken verkeerde.

Het aardige torentje, dat tegen de oude Statenzaal (I, steen 28 cm) is aangebouwd, vertoont enige overeenkomst — zij het met meer specifiek Gothische details — met de architectonische conceptie van de Balanspoortgevel en de bouw kan ook op deze tijd gesteld worden.

Tenslotte dateert de onderbouw van de Lange Jan vermoedelijk mede uit deze periode. Labouchère meende, dat de nieuwe toren werd opgetrokken naast de nog steeds bestaande viering.

De vondst van een zeer oude muur — waarschijnlijk de Westmuur van het oude Zuiderdwarspand (steen 33 cm) — opgenomen in het metselwerk van de toren — wijst daar volgens hem op. Inderdaad blijkt de toren tegen en om reeds bestaand metselwerk aan de N.W.-zijde te zijn aangebouwd. Van de aanvang af heeft men er blijkbaar mede gerekend, dat de Noordelijke steunberen in de kerkruimte zouden uitsteken. De toren is ontworpen als een aangebouwde toren tegen een kerk (zie de onregelmatige plattegrond van de torenruimte).

Voor ons land zou dit dan een vroeg voorbeeld zijn van een gebouw geheel met natuursteen uit Gobertange bekleed, hetgeen in overeenstemming is met de oprichting van dergelijke torens elders in ons land, zoals te Bergen op Zoom in 1400 en gedeelte van de Nieuwe Kerktoren te Delft uit 1430 en andere nadien.

Blijkens een oude fundering in de koorkerk en de gevonden oude doorgang in de N.O. steunbeer van de Lange Jan moet in die tijd reeds gerekend zijn op de bouw van een oxaal of een lage muur ter afscheiding van het middelkoor en het hoge koor. Hierin was een houten deur die de beeldenstormers belette in de Koorkerk te komen. [16])

[16]) Unger a.w.p. blz. 61.

Toen de Lange Jan ver genoeg gevorderd was zou men, volgens Labouchère en Haakma Wagenaar, daarop de oude viering of vieringtoren afgebroken en de Koorkerk verlengd hebben (afb. 7). De andere vorm van het fries onder het tongewelf kan hierop duiden. Toren en koor waren door een grote boog met elkaar in open verbinding. Deze boog was aanvankelijk nog hoger geweest, maar schijnt reeds tijdens de bouw verlaagd te zijn, zodat het gewelf van de torenruimte even hoog kwam als het boogfries onder het tongewelf. Later is dit nog enige malen gewijzigd en tenslotte geheel dichtgemetseld.

Een nieuwe doorgangsboog tussen middelkoor en kerspelkerk moet toen tevens zijn gemaakt, waarmede de stijl van een nog aanwezig kapiteel aan deze doorgang overeenstemt. Vermoedelijk was deze doorgang door een hekwerk afgesloten, althans direct ten Zuiden hiervan is een oud poortje in het metselwerk gevonden, waardoor men dan het middenkoor kon bereiken.

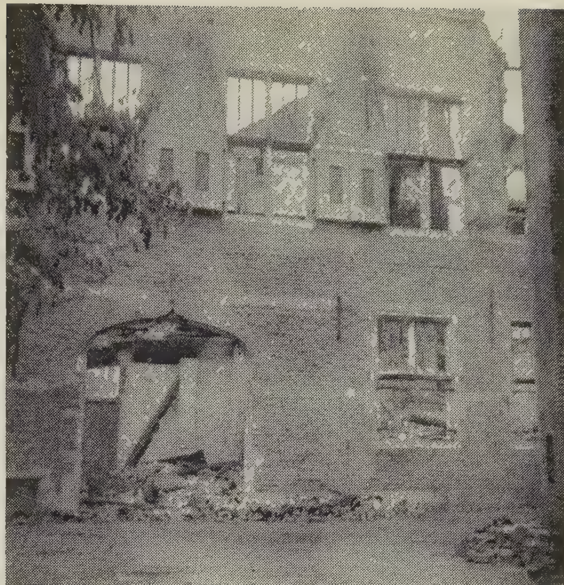
Bij de opgravingen in de Nieuwe Kerk (Z) is tevens komen vast te staan, dat de kerspelkerk toen met drie traveeën naar het Westen is verlengd, waarbij evenals voorheen een traptorentje ten Westen is aangebracht. Dit torentje is thans nog aanwezig.

De gebouwen ten Noorden en Westen van de kloostergang schijnen voorts in die tijd te zijn gewijzigd, respectievelijk verhoogd (steen 23 cm). Het thans vernieuwde natuurstenen fries aan het Noordelijke gebouw (I) kan uit deze periode dateren. Het is daar dan aangebracht tegelijk en in overeenstemming met de Witte- of Munttoren ten Noord-Oosten. De zijkapel van de koorkerk onderging een wijziging door het aanbrengen van een stenen gewelf, waartoe deze geheel met een muur van de kerk werd afgesloten. Misschien is deze kapel toen tot sacristie ingericht. Restanten van een oud gebouw bij Q (afb. 7) zijn in de fundering gevonden, met latere aanzetten van een grote schouw tegen de Noord-Oostelijke gevel (steen 27 cm).

afb. 17
Balanspoort na de restauratie

foto Panorama

afb. 18
Toekomstig restaurant (R)

foto Vreke

De Abdij in het begin van de XVIe eeuw

Afb. 8 geeft de bekende restanten uit ong. 1500 weer.

Wij zien dan, dat de Balanspoort andermaal wordt gewijzigd naar de smaak des tijds.

Thans wordt de Noord- of Balansgevel vernieuwd in de huidige gedaante met de hardstenen poortomlijsting en de gevelbanden in het metselwerk (23 cm). Toen zullen de stenen kruiskozijnen aan Noord- en Zuidzijde van het gebouw zijn aangebracht.

Een ander gebouw uit die tijd is vermoedelijk het toekomstige restaurant (R), dat tot woning van de kellerwaarder, later tot brouwerij, bergplaats voor schaliën of dakleien en ten slotte tot stalling heeft gediend (steen 23 cm).

Meer zuidwaarts verrees voorts na het dempen van de gracht een nieuwe poort aan de Giststraat, die Gistpoort werd genoemd (X steen 23 cm). Blijkbaar heeft de Abdij in die dagen hier grond in eigendom verkregen, want ook het naastgelegen gebouw, „de grote Anker", (XX) thans Rijkswaterstaat, is voor 1512, op last van de prelaat, gebouwd.

Wat de abten met het stichten van deze — en speciaal het laatste gebouw — beoogden, is niet vast te stellen. Zij zijn betrekkelijk gauw in particuliere handen overgegaan.

De brand van 1492 schijnt wel een groot deel van de Abdij te hebben vernield, wanneer althans het bouwen van vele nieuwe ruimten daarmede in verband mag worden gebracht.

Tot in onze tijd bewaard bleef de woning van de abt, later bisschop, aan de Zuidzijde van het Abdijplein (D).

afb. 19 Naar een (verloren) schilderij van het Abdijplein in de XVIIe eeuw

afb. 20
Abdijplein z.w.-hoek omstr. 1880
Archief Rijksgebouw.dienst

Zijn woonkamer, eetkamer en de zaal zijn nog steeds aanwijsbaar boven de open galerij aan de Nederhof (steen 23 cm). Een aparte trap verbond de eetkamer met de gang naar de keuken (in I ?). De abtswoning stond in verbinding met een kapelachtige ruimte boven de Muntpoort.

Er zijn verschillende aanwijzingen, dat de poort naar het koorkerkhof en de toren ten Oosten van D gelegen ouder zijn dan het bisschopshuis, hoewel het formaat baksteen (18 cm) van de bovenbouw zulks niet doet vermoeden.

Bij de restauratie zal dit hopelijk duidelijker worden.

Misschien is met de bouw van het gebouw en het torentje tegenover de Giststraat (A steen 23 cm) een uitbreiding aan het Abdijcomplex gegeven ten koste van „'s abten koolhof" of moestuin, die tevoren meer naar het Oosten was vergroot, tenzij daar oudere gebouwen gestaan hebben.

De kapittelzaal F en de klooster- en muntgangen, ongeveer in de huidige vorm, dateren omstreeks uit deze

tijd. Omtrent het bestaan van een eventuele oudere kloostergang is tot op heden niets gevonden.

De Romaanse hoog geplaatste vensters in de Oostwand van de v.m. Statenzaal in K (afb. 16) zouden zeer goed kunnen duiden op de aanwezigheid van een lagere kloostergang, waarvan het dak onder deze vensters bleef.

Het veel kleinere formaat baksteen (18 cm), dat in Holland reeds veel eerder ingang had gevonden, wordt van nu af ook in de Abdij toegepast, met als overgangsformaat dat van de nieuw gebouwde refter of eetzaal der monniken aan de Groenmarkt gelegen (L. 21.5 cm).[17])

De bestaande huizen ten Noorden daaraan grenzend vormden stellig de keuken of een gedeelte daarvan. Dommisse zocht de keuken op de plaats van het voormalige trappenhuis der staten (J); maar aangezien er twee refters waren, kan het zijn, dat er ook een grote en een kleine keuken bestonden.

Aan de kerken is door deze brand van 1492 minder grote schade ontstaan. Mogelijk is de kapel aan de Noordzijde toen verdwenen en het graf van Willem II beschadigd.

In 1546 werd een monument ter ere van deze vorst gemaakt om geplaatst te worden in het hoge koor ter completering en ter versiering van de tombe van 1282.

In 1511 vergaderden de Staten van de Polder Walcheren en de Staten van Zeeland in de Groene Poorte in de Abdij. Ook in 1566 tijdens de beeldenstormmoeilijkheden is er sprake van een ontmoeting in de Groene Poorte. Onwillekeurig kan men dit in verband brengen met de veronderstelling van Dommisse, dat er een Abdijpoort geweest is aan de Westzijde van de Nederhof (dus in M), hetgeen hij concludeert uit de kaart van Van Deventer van ca. 1550, waarop daar ter plaatse een uitweg is getekend. De naam zou dan hetzelfde adjectief hebben als de Groenmarkt daarachter gelegen. Er zijn echter tot heden geen sporen van een vroege poort in dit gedeelte aangetroffen.

Aangezien in 1566 nog in de Groenpoorte vergaderd werd en in hetzelfde jaar sprake is van de vierschaar, die in de v.m. Commissariswoning (M, afb. 9) is teruggevonden, kan hier dus ook geen poort geweest zijn.

De Groenpoort moet daarom gezocht worden ofwel in een voorganger van de S.P.Q.M. poort in N[18]) ofwel er is mede bedoeld de doorgang in de Witte- of Munttoren via de kloostergang (II) en de kerk naar de straat of van de kloostergang direct naar de Groenmarkt (IV, afb. 11) welke laatste passage in de XIXe eeuw nog in gebruik was.

De laatste bouwbedrijvigheid vóór de Reformatie

Afb. 9 vertoont de Abdij op het toppunt van bloei ten tijde van de bouwlustige bisschop Nic. de Castro, vlak voor de Hervorming.

Groot van opzet is hetgeen onder deze kerkvader aan bouwwerken is tot stand gekomen. Het grote plein met de tot nu toe waarschijnlijk nog verspreid liggende bouwwerken wordt dan geheel door stoere gebouwen omgeven, die door het oprichten van vele torentjes het plein, ondanks de wat grillige plattegrond, een vaste vorm hebben gegeven.

Zoals Dr Unger heeft aannemelijk gemaakt, werd voor de vicaris in 1562 een behuizing gesticht ten Oosten van de Nederpoort (Q). Tussen deze poort en de zijvleugel van de v.m. Commissariswoning verrees het tegenwoordige Rijksarchiefgebouw (O). De genoemde gebouwen (steen 18 cm) eertijds vrijstaand en met ramen in de kopgevels, werden daarmede in een ring van gebouwen opgenomen. De hoekpunten werden door torens gemarkeerd. Voorbeelden van dergelijke torentjes treft men in Vlaanderen meermalen aan.

Aan de Westzijde werd de ring gesloten of gewijzigd met een nieuw grafelijk logement (M), waarin beneden een open zaal was, uitziende op het plein, die tot auditorium episcopaal of vierschaar zal hebben gediend (steen 18 cm). Daar hingen in 1566 het wapen van de bisschop en de drie beeldekens, die de beeldenstormers aanstoot gaven, denkelijk aan de Noordzijde.

Ook dit gebouw had een toren, waarvan de fundering is teruggevonden en waarvan een merkwaardigheid was, dat een rechte steektrap naar de eerste verdieping leidde en een wenteltrap naar de top.

Het is wel opmerkelijk, dat zo vlak voor de Reformatie en tijdens de troebelen op religieus gebied de Abdij nog zo sterk is uitgebreid.

Ook de Oostzijde van het plein werd gesloten met een reeks gebouwen al of niet uit één bouwperiode (steen 18 cm). Dit is de vleugel van het voormalige Polderhuis (S) en het Hotel de Abdij (T en U). Of in deze dagen de koorkerkhofpoort tot stand kwam naast het bisschoppelijk huis (D) is, zoals reeds vermeld, nog niet zeker. Vermoedelijk was het ouder dan dit.

Het plein werd voorts met bomen beplant of herbeplant, hetgeen behalve uit de kaart van Van Deventer ook valt af te leiden uit de oudste afbeeldingen die tot ons kwamen (zie afb. 19).

In 1568 woedde een brand in de kerk, waardoor vele kostbaarheden, zoals het drieluik van J. G. van Mabuse, het oxaal en waarschijnlijk de graftombe van Willem II verloren gingen.

Echter ook hier bleek Nicolaas de Castro tot grote ondernemingen bereid. De koorkerk werd in steen overwelfd met een tweede gewelf daarboven rustend op het eerste. Een kap werd toen niet gemaakt. Men denkt hierbij onwillekeurig aan de Engelse bouwwijze met zeer flauwe bedakingen.

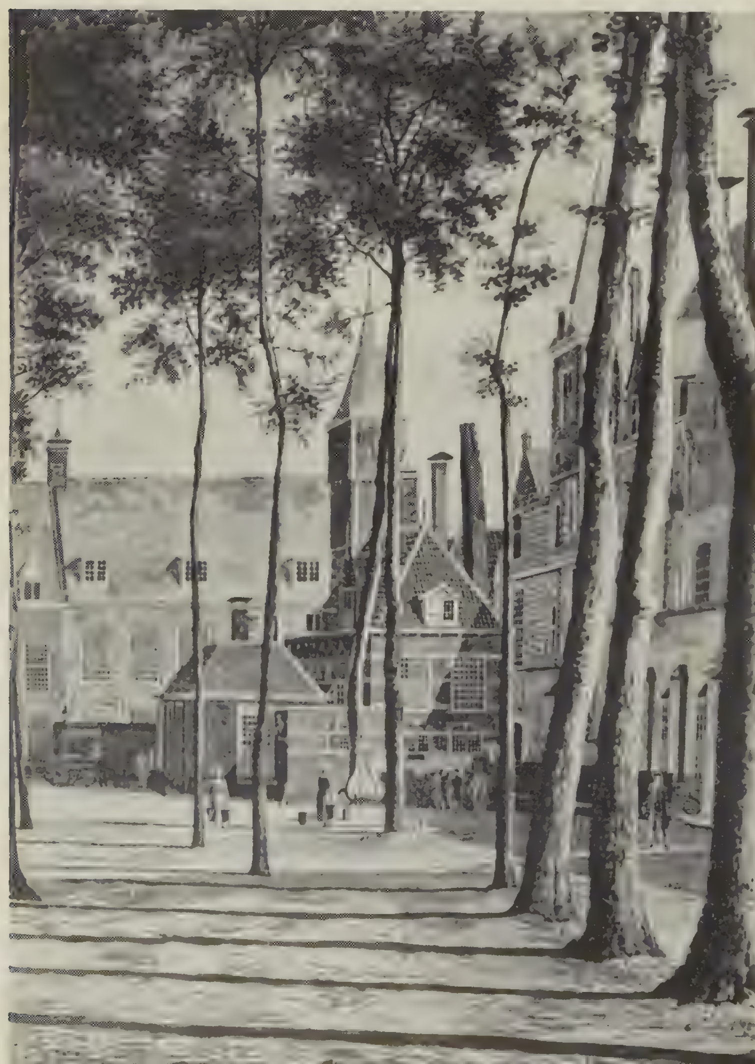
Boven het middenkoor werd een ronde lantaarn op het dak geplaatst.

17) Vermoedelijk werd het gebouw opgericht op de plaats van een bouwwerk van oudere datum. De N.O. hoek heeft muren van moppen, terwijl in de fundering moppen (opnieuw?) werden toegepast.
18) Dr Unger vermeldt, dat het gewelf van de S.P.Q.M.-poort ouder is dan de poortomlijstingen. De oudere poort is dan van vóór 1511.

afb. 21

Naar een tekening van het Abdijplein door J. Ahrends 1778

Verzameling Zeeuws Genootsch. der Wetenschappen

afb. 22

Naar een tekening van het Abdijplein z.o.-zijde door J. Ahrends

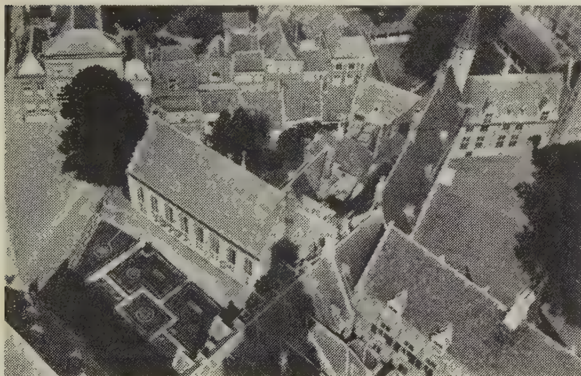
Verzam. Zeeuws Genootsch. der Wetenschappen

De Parochiekerk, die geheel verwoest was, werd in 1570 herbouwd (steen van afbraak?) en wel breder dan zij voordien was en dienovereenkomstig met minder traveeën. Men kwam daarbij in conflict met de oude kerk aan de wal, welker muurwerk gedeeltelijk voor het bouwen van de steunberen der nieuwe kerk is benut. Zelfs de resten van een geprofileerde topgevelafdekking en een houten graad of spar zijn teruggevonden in het muurwerk van de verbrede Nieuwe kerk.

Deze oude kerk is dan ook in 1590 afgebroken en op haar fundamenten werden woningen gebouwd, waarvan sommigen tot 1940 bleven bestaan.

In 1596 werd een portaal naar de wal aan de kerk aangebouwd. De boog tussen Nieuwe- en Koorkerk werd dichtgemetseld, met sparing van een smallere doorgang. Bij de verbreding van de Nieuwe kerk is de oude traptoren aan de Westgevel gespaard. Deze staat daarom uit het midden.

De plattegrond van de Abdij is sindsdien in hoofdzaak ongewijzigd gebleven. De Abdijgebouwen werden in 1574 geseculariseerd. De kerken kwamen na korter of langer tijd aan de Hervormden en het overige werd voortaan voor huisvesting van overheidsorganen en voor woningen bestemd.

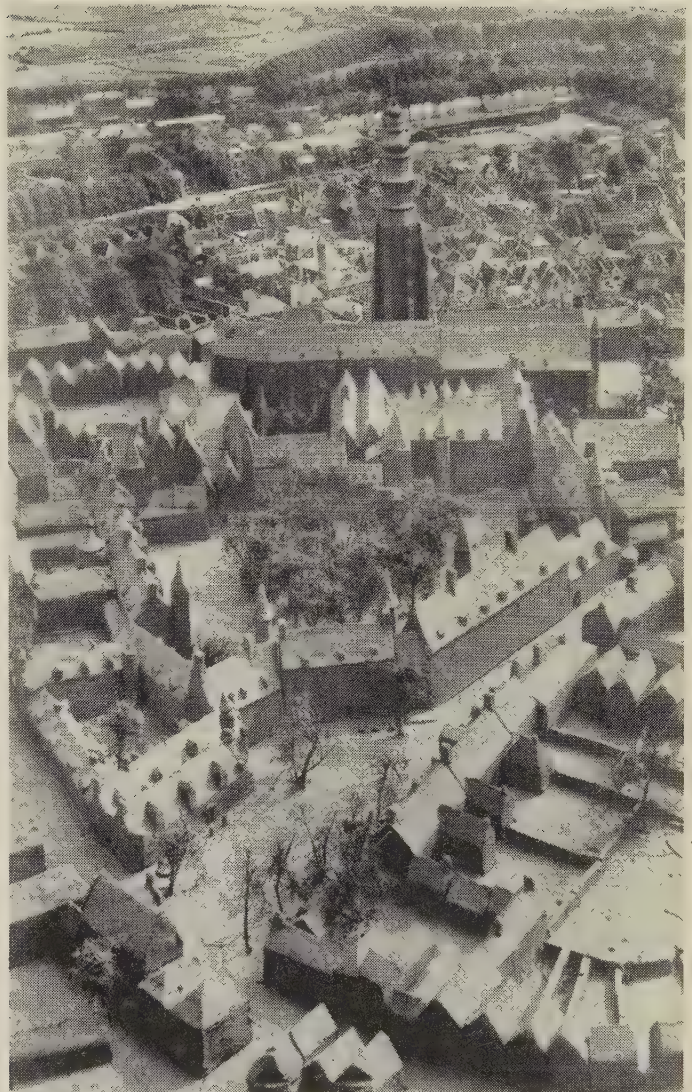
afb. 23
N.w.-hoek Abdij in 1939

foto Burgemeester Mes Heinkenszand

foto De Lussanet de la Sablonière

N.w.-hoek Abdij in 1940
afb. 24

afb. 25
Maquette herbouwplan der Abdij

foto Helder

In 1592 bouwde men de S.P.Q.M.-poort, althans de poortomlijstingen. In 1593 ontstond het huisje voor de afgevaardigden van Tholen bij de Staten, later bekend als notarishuis (V, afb. 10).

Beide bouwwerken getuigen van de nieuwe tijd; de Gothiek had afgedaan. Een grootse demonstratie van de nieuwe tijd is geweest het bouwen van de Renaissancebekroning op de Abdijtoren in 1592 naar ontwerp van Adriaan de Muer, een bekroning die het in schoonheid wint van haar Barokke opvolgster uit de 18e eeuw.

Daarmede is echter ook tevens een einde gekomen aan alle positieve daden op bouwkunstig gebied aan het eeuwenoude complex.

Wat er sindsdien tot stand kwam en dat is, wanneer men de volgende plattegrond van 1809 bekijkt (afb. 10), nog al het één en ander, getuigt slechts van een grote achteruitgang en verwaarlozing.

Talrijk zijn de inwendige verbouwingen en de uitwendige toevoegingen, die niet bepaald wijzen op een juist begrip van de waarde der toch zo belangrijke overgebleven architectuur uit vroeger eeuwen, hoewel dikwijls een schilderachtig aanzien bewaard bleef (zie afb. 21 en 22).

De plattegrond, weergegeven op afb. 10, is een opmeting, behorende bij het rapport van 23 Juli 1809 van de heer H. S. van Doorn, uitgebracht aan Koning Lodewijk Napoleon in verband met diens voornemen om in de Abdij een paleis in te richten.

In het rapport, dat zich in het Rijksarchief bevindt, wordt aan de Koning voorgesteld tot paleis te bestemmen de vertrekken van de Polder Walcheren (N), het Hotel van de Eerste Edele (M), het Departementaal Gerechtshof (K) en het Landdrostambt (I).

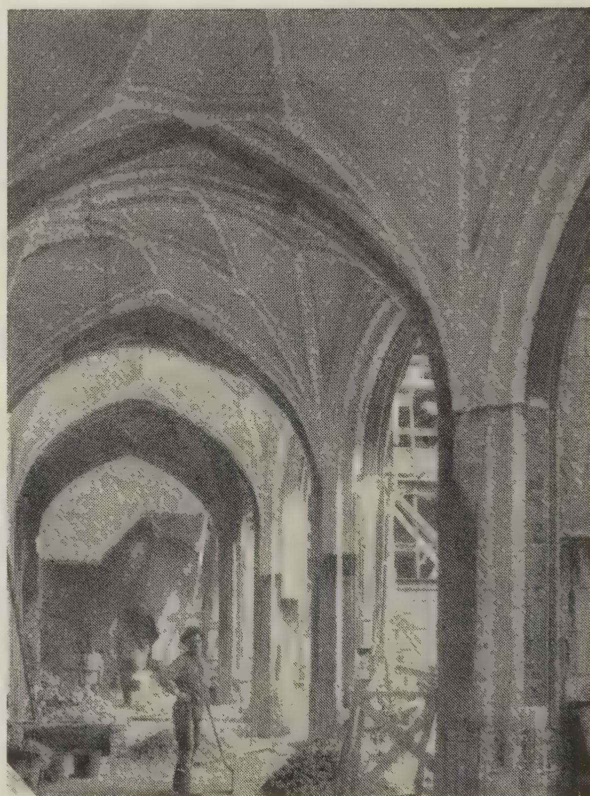
Het een en ander werpt nog enig nieuw licht op de bestemming die de verschillende delen van de Abdij na de Hervorming hebben gehad. Overigens moge hiervoor worden verwezen naar de beschrijving bij Dr Unger.

De verminking van het complex wordt ook gedurende de loop der XIXe eeuw nog niet tot stilstand gebracht en het heeft tot het einde dezer eeuw geduurd, voordat men van overheidswege het belang van het complex ging beseffen en tot algehele restauratie besloot (1886).

De architect met de leiding dezer werken belast was de heer J. A. Frederiks. De grote waarde van diens arbeid valt onmiddellijk in het oog wanneer men slechts de plattegronden van vóór en na deze restauratieperiode beziet (vergelijk afb. 11 en 12).

Veel van hetgeen toen in Gothische vormen is vernieuwd of aangebracht wordt thans veroordeeld als stijlimitatie. Men dient echter voorzichtig te zijn met critiek, daar de opvattingen in kunstzaken en ook op het gebied van restaureren zich steeds wijzigen. Een volgende generatie zal wellicht veroordelen hetgeen thans tot stand wordt gebracht en voor de conscientieuze werkstukken uit de periode 1880—1910 niets dan waardering hebben.

Voor afbeeldingen en beschrijvingen dezer restauratie wordt verwezen naar Dr Unger, pagina 36 en de daar aangehaalde literatuur.

afb. 26
Restant van Kloostergang tijdens de vorige restauratie
Archief Rijksgebouw.dienst

De Rijks-Abdijgebouwen

Restauratie en herbouw

Ir H. de Lussanet de la Sablonière

Sedert 1941 wordt de restauratie van de restanten dezer gebouwen door de Rijksgebouwendienst tot stand gebracht nadat het puin verwijderd en de oude baksteen weer opgetast was.

De gebouwen O en V bleven in Mei 1940 ongedeerd, maar overigens is alles uitgebrand. Het vroegere Hotel „de Abdij" (afb. 21, 22 en 53) ging daarbij totaal verloren, terwijl van de ambtswoning van de Commissaris der Koningin (afb. 23 en 24) zoveel vernietigd werd, dat van een restauratie geen sprake meer kan zijn.

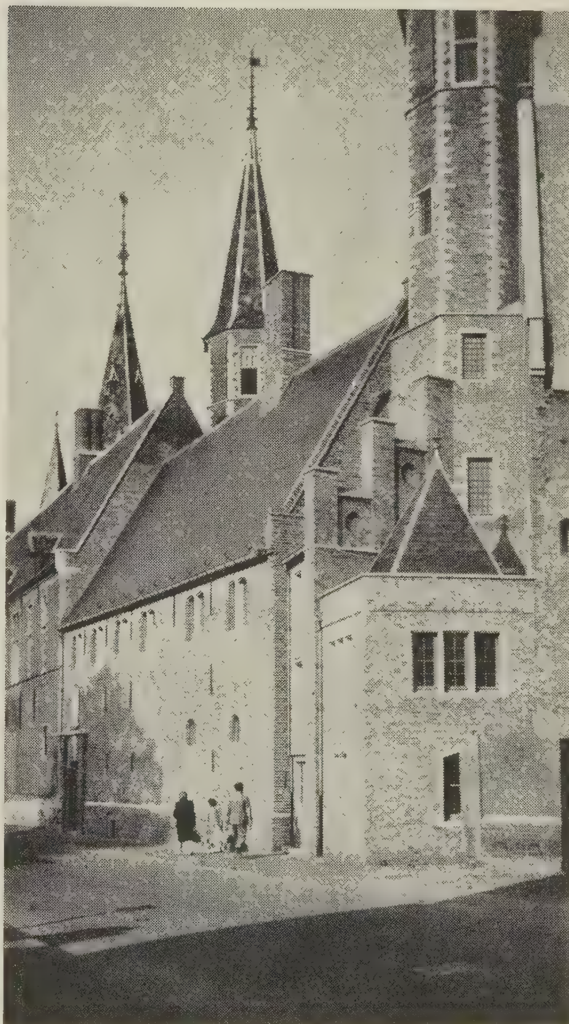
Het complex gebouwen tussen de Abdijkerken en het grote plein gelegen heeft de brand beter doorstaan dank zij de grotere muurdikten. Er doen zich echter thans steeds meer gebreken voor aan de restanten van muren en gewelven. De vrees is dan ook gewettigd, dat men steeds meer tot partiële sloping zou moeten overgaan indien de restauratie nog lang zou worden uitgesteld. Een nieuw plan van indeling voor de Rijksgebouwen werd opgemaakt, zoals hier nader zal worden omschreven. Intussen laat het zich aanzien, dat de gewijzigde financiële omstandigheden zullen noodzaken om in dit plan grote bezuinigingen aan te brengen.

Bestemmingsplan

De bestemming van de Rijksgebouwen, zoals deze was in 1939, kon niet gehandhaafd worden voor een herbouwd complex. Het Provinciaal Bestuur verzocht een moderner en bruikbaarder kantoorgebouw dan waarover men voor de oorlog beschikte en dat toen reeds te klein was. Overigens waren er geen nauwkeurig omschreven wensen van opdrachtgevers (zie afb. frontispice, 25, 28 en 29 en de doorsneden).

Commissariswoning

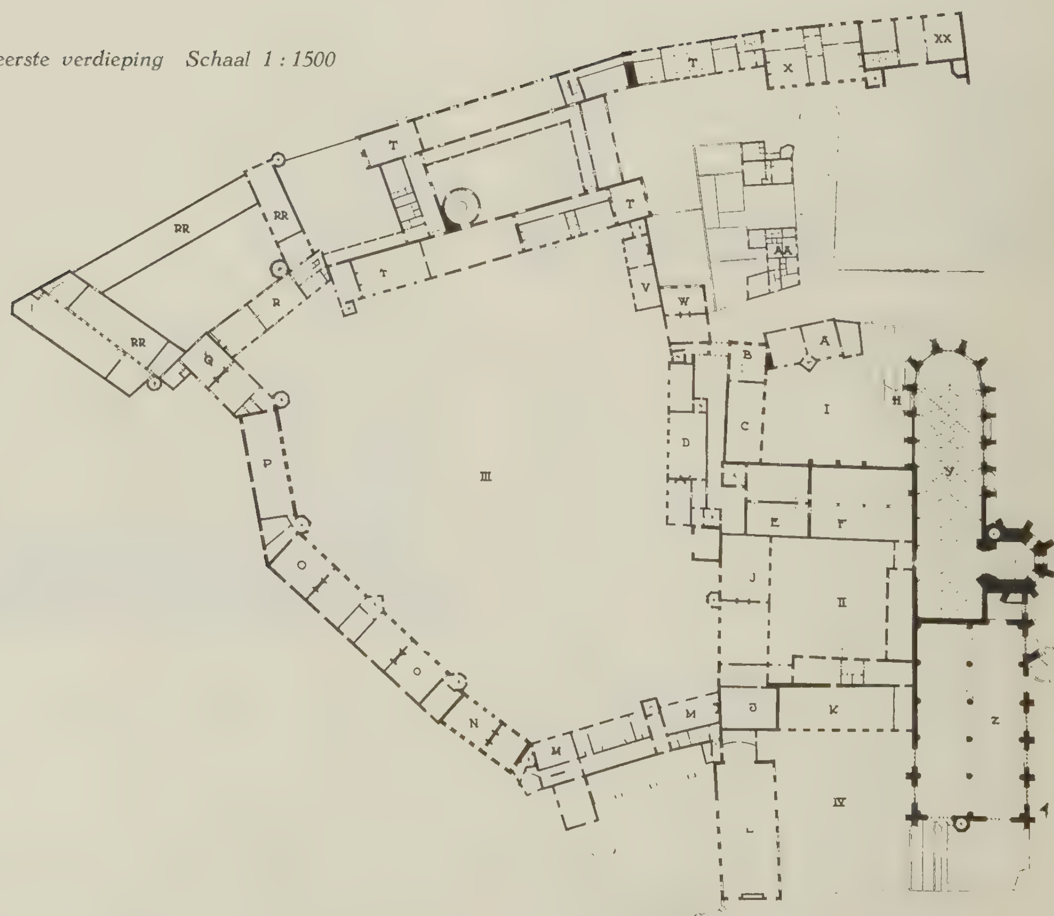
Bij het maken van een nieuw plan van indeling (zie afb. 25, 28 en 29 en de doorsneden) is er van uitgegaan, dat de ambtswoning van de Commissaris op de historische

afb. 27
Zijvleugel Commissariswoning Burgzijde, na restauratie
foto De Lussanet de la Sablonière

afb. 28
Herbouwplan Abdij
Plattegrond begane grond
Schaal 1 : 1500

afb. 29
Plattegrond eerste verdieping Schaal 1 : 1500

afb. 39
Abdijplein n.w.-hoek omstr. 1880
Archief Rijksbureau Monumentenzorg

afb. 40 Zijvleugel Commissariswoning pleinzijde 1940
foto Born

afb. 41
Balanspoort pleinzijde 1940
foto Born

afb. 42 Balanspoort pleinzijde na de restauratie
foto Vreke

afb. 43
Noordzijde Statenzaal voorm. Refter (L) na de restauratie
foto Vreke

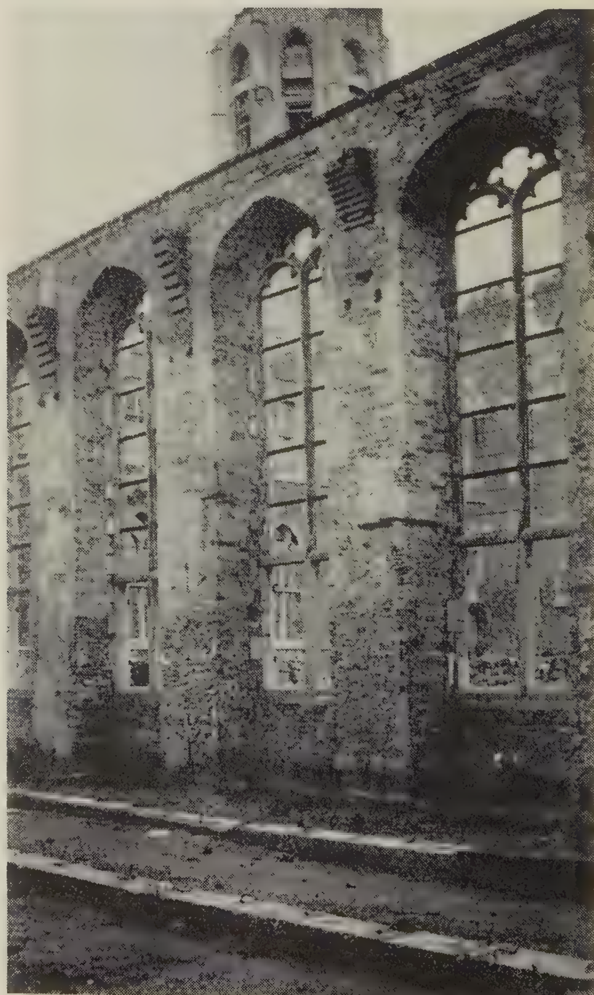

foto De Lussanet de la Sablonière
afb. 44
Interieur Refter (L) in 1940

afb. 45
Schouw Statenzaal, voorm. Refter, na de restauratie
foto Vreke

afb. 46
Interieur eerste verdieping Zijvleugel Commissariswoning
foto Vreke

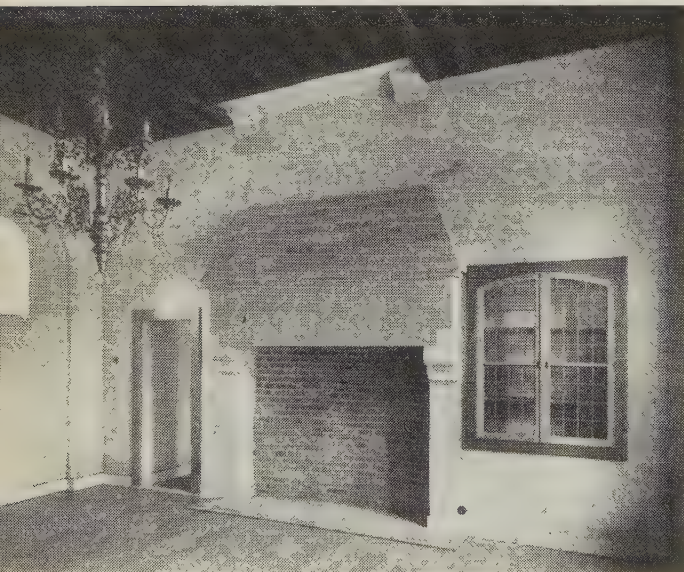

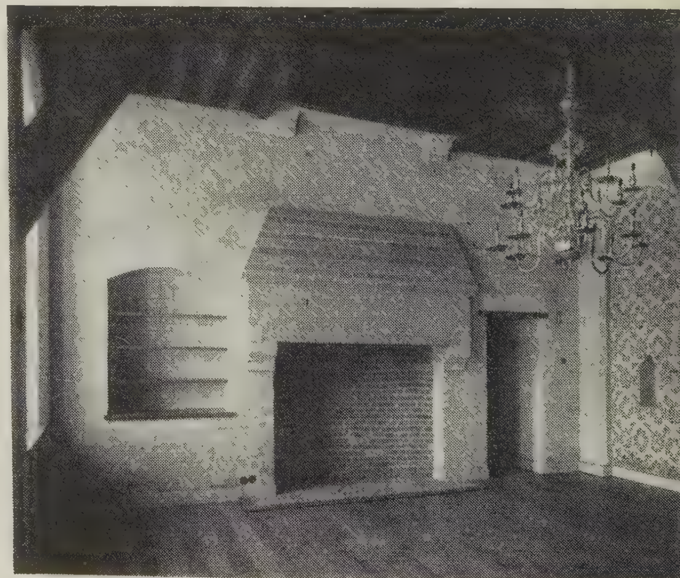
foto's Vreke

afb. 47
Zijvleugel Commissariswoning pleinzijde na de restauratie

afb. 48
Zijvleugel Commissariswoning
Interieur eetkamer na de restauratie

afb. 49
Zijvleugel Commissariswoning
Interieur woonkamer na de restauratie

afb. 50 Interieur Statenzaal, voorm. Refter (L) na de restauratie

afb. 51
Interieur Statenzaal, voorm.
Refter (L) na de restauratie

plaats terug zou komen. Hoewel niet in de hoofdas van de Abdij gelegen, is de situatie aan de korte en hooggelegen zijde van het Abdijplein van een bijzondere bekoring en bij uitstek geschikt voor een ambtswoning van de hoogste gezagsdrager in de Provincie (afb. 55). Ook de geschiedenis pleit voor handhaving op deze plaats.

Voor de brand was het huis tamelijk ongeriefelijk; het had vrijwel geen tuin en weinig zon. Dank zij de medewerking van wijlen Dr Ir P. Verhagen is de rooilijn van de Korte Burg verlegd, zodat thans een behoorlijke tuin is tot stand gekomen. De verwoeste panden aan deze straat (afb. 40), welke eertijds de tuin geheel insloten, zijn daartoe bij de tuin getrokken, welke nu met een muur en een rij geschoren linden wordt omsloten. Een tuinkoepeltje werd daarbij in deze muur opgenomen met de bedoeling om het herbouwde complex aan deze uiterste N.W.-hoek een duidelijke beëindiging te geven. De centrale vorm en een peervormig dak leken hiervoor het meest geëigend.

De woonvertrekken zijn direct aan de tuin ontworpen, terwijl alleen de eetkamer en een ontvangkamer aan het Abdijplein zijn gebleven. De verdieping bevat verder slaapvertrekken en logeerkamers.

Van de oorspronkelijke bouw uit de XVIde eeuw zijn twee bouwkundige elementen overgenomen n.l. een torentje halverwege de voorgevel en een open galerij daarnaast. De toren (het 12e Abdijtorentje) bevatte oudtijds de hoofdingang en achter de vijf bogen met gesloten borstwering lag het auditorium episcopaal of vierschaar (afb. 35).

Een dergelijke open zaal was echter in het nieuwe plan niet zonder meer toe te passen. De toren blijft daarom uitsluitend traptoren en de ontworpen galerij wordt vanaf vloerhoogte geopend, zodat men via deze galerij het gebouw zal kunnen betreden. Een wand van hout en baksteen zal de scheiding vormen tussen de voorgalerij en de hal daarachter.

Zijvleugel Commissariswoning

De verbinding met het naastgelegen gebouw (N) is te handhaven volgens de oorspronkelijke opzet. Aangezien de ambtswoning door bijtrekking van de zijvleugel N voor deze tijd te groot zou worden, zal deze verbinding wel niet meer tot stand komen. Het gebouw (N) wordt op het ogenblik tijdelijk als ambtswoning gebruikt en het kan dus ook naderhand een aparte woning blijven. [1]) De afbeeldingen 27, 31 en 46 t/m 49 geven een indruk van dit huis, zoals het er thans uitziet.

1) Voor afbeelding en beschrijving van de restauratie van N. zie De restauratie van de abdijgebouwen te Middelburg door H. de Lussanet de la Sablonière in Bulletin Oudheidkundige Bond, Mei 1948, afl. 1.

afb. 52 Voorgevel toekomstig Restaurant na de restauratie foto Vreke

Helaas laten de tijdsomstandigheden niet toe de nieuwe ambtswoning voor de Commissaris reeds nu te bouwen.

Restaurant „de Abdij"
De v.m. conciergewoningen in R kregen bij de restauratie in 1946—1947 een geheel nieuwe bestemming n.l. van een te verpachten café- en restaurantbedrijf als compensatie voor het v.m. Hotel „de Abdij", dat reeds in 1939 onteigend was om voortaan voor kantoorrruimte te gaan dienen (afb. 18 en 52).

De ligging van dit gebouwtje aan een rustig en zonnig gedeelte van het Abdijplein met een prachtig uitzicht op de Lange Jan en de kerken, leek bij uitstek geschikt voor het aangegeven doel.

Conciergewoningen
Het was dientengevolge noodzakelijk elders twee conciergewoningen te bouwen, waarvoor een passende plaats is gevonden op de hoek van de Korte Giststraat en het Koorkerkhof (AA) op welk terrein de voormalige particuliere woningen verwoest werden in 1940 (afb. 33).

In het Abdijgedeelte direct ten Noorden van de kerken zullen zoveel mogelijk kleinere Rijksdiensten worden ondergebracht, waarbij gezocht is naar een zodanige indeling, dat iedere Dienst over voldoende gangen, trappen, enz. zal beschikken. Dit laatste vormde bij het vroegere Griffiegebouw steeds een struikelblok, daar de bereikbaarheid en de ligging der afdelingen van de Griffie te onpractisch waren.

Museum
De grote zolderruimten boven de Kapittelzaal zullen waarschijnlijk ingericht worden tot expositieruimten met bovenverlichting, welke ruimte verhuurd zou kunnen worden aan een op dit gebied werkzame instelling. De ontworpen zaal met een depotruimte zou bereikbaar gemaakt kunnen worden vanuit de Muntgang (in L). Een bestuurskamer en de nodige toiletten en garderobe zijn mede in het geheel opgenomen.

Ruimten Provinciale Staten voor Zeeland
Op historische gronden wenste de Provincie de zaal der Provinciale Staten met annexen wederom op de oude plaats hersteld te zien, hetgeen echter naar het zich laat aanzien niet meer verwezenlijkt zal worden. Wellicht bestaat dan verder de mogelijkheid om het overblijvende gedeelte voor het publiek toegankelijk te maken door de Kloostergang en omgeving ter bezichtiging open te stellen en een gedeelte tot Museumruimte in te richten.

Ontvangzaal der Provincie
Het gebouw L, eertijds Refter van de Abdij, zal voorts een passende bestemming verkrijgen als ontvang- en receptieruimte voor de Provincie. Deze zaal, welke in verbinding komt te staan met de Commissariswoning enerzijds en het gedeelte voor de Provinciale Staten anderzijds, zal toegankelijk zijn vanuit deze gebouwen en voorlopig vanaf het plein IV aan de Groenmarkt.

De overblijfselen van dit gebouw verkeerden in zeer slechte toestand. De oude Westelijke topgevel werd in 1940 direct in een schoorwerk geplaatst. Het onderste gedeelte tot goothoogte helde ong. 50 cm voorover, terwijl de bovengelegen top over eenzelfde afstand achterover viel. Een oud rookkanaal van ong. 4 m breedte aan de voet doorsneed de gevel van onder tot boven. Een ½ steens buitenwand van dit kanaal, benevens een hoeveelheid puin en een dichtmetseling vormde het verband van dit geheel. De Zuidmuur bestond uit vele „schillen" zonder enige samenhang. Het best bewaard was de Noordgevel met de oorspronkelijke vensteropeningen en de oude dichtgemetselde traceringen.

Na vernieuwing van de Zuidwand en restauratie van de overige kon de zoldervloer in eikenhout en groenhart en daarboven de eiken oud-hollandse bekapping worden aangebracht. Een schouw van de oorspronkelijke afmetingen, maar in fantasievormen, werd in de zaal herplaatst.

De hardstenen latei boven de vuuropeningen is versierd met een zevental wapenschildjes n.l. van Zeeland en van de zes oudste stemgerechtigde steden: Vlissingen, Goes, Middelburg, Zierikzee, Tholen en Veere. De wapens zijn ontworpen en gebeiteld door de beeldhouwer ten Klooster te Veere. Een poging is gewaagd om het enorme vlak van de bovenboezem op bescheiden wijze te versieren door in de baksteen een mozaïek aan te brengen van hetzelfde materiaal. De voorstelling zou de herinnering aan het roemrijke verleden van deze Provincie en speciaal de zeevaart kunnen opwekken.

Ter weerszijden van de schouw zullen in de vensters panelen van gebrandschilderd glas worden opgenomen met voorstellingen welke wijzen op de tegenwoordige betekenis van Zeeland, n.l. die van een landbouwend gewest.

De vier panelen geven de landbouw en de landbouwwetenschap weer in de vorm van een zaaier en maaier en de godinnen Ceres en Minerva. Zij zijn in felle kleuren ontworpen door de glazenier D. Boode te Delft in opdracht van het Zeeuwse Dispuutgezelschap „Luctor et Emergo" van het Wagenings Studenten Corps. Het was een bijzondere aardige gedachte van deze studenten en oud-studenten om ter gelegenheid van hun 8e Lustrum deze ramen aan de Provincie Zeeland ten geschenke aan te bieden.

De zaal zal verder worden versierd met de wapenschildjes van alle Zeeuwse Gemeenten, in hout uitgevoerd en geschilderd. Alle Gemeenten waren bereid een eigen schildje ten geschenke te geven. De schildjes zullen worden uitgevoerd door de heer J. de Munck te Middelburg.

Aan de Oostzijde krijgt de zaal een galerijtje in hardsteen. Dit zal voorlopig plaats bieden aan belangstellenden, die de Statenzitting wensen bij te wonen. Een

foto Steding

afb. 53 Voorgevel Hotel „De Abdij"

ijzeren hekje in deze galerij werd aangeboden door Mej. F. C. P. Soutendans te Velp.

Tenslotte kan van deze zaal nog vermeld worden, dat de verwarming zal geschieden met verwarmde lucht, welke onder de vensters wordt ingeblazen en dat de verlichting zal geschieden door middel van drie koperen kronen met directe- en een 8-tal wandornamenten in koper voor indirecte verlichting. De wandverlichting is een geschenk van de P.Z.E. Mij. en wordt uitgevoerd door de heer J. van Ginkel te Zeist (voor afb. zie no. 43 t/m 45 en 50/51). De kronen worden geleverd door de firma Brombacher te Souburg, het meubilair door firma Conijn te 's-Gravenhage.

Nog kan worden opgemerkt dat zoveel mogelijk is getracht alle nieuw onder te brengen diensten een eigen (bestaande) ingang te geven aan het Abdijplein. Voor het gebouw der Provinciale Staten is als belangrijkst wetgevend lichaam een eigen ingang aan dit plein ontworpen met een hoge stoep.

Nadat de bomen (kastanje, linden, eiken en platanen) op het plein door de brand in 1940 voor een groot deel waren verloren gegaan, terwijl van de overblijvende bomen, die sinds 1940 hun beschuttende ligging misten, de meesten zijn omgewaaid, is besloten om op een geheel nieuwe beplanting van linden en enkele platanen over te gaan.

Gelukkig konden redelijk grote bomen hiervoor worden verkregen van de fa. L. Eversdijk te Kapelle, zodat thans weer een hoopvoller aspect is verkregen dan een viertal jaren geleden.

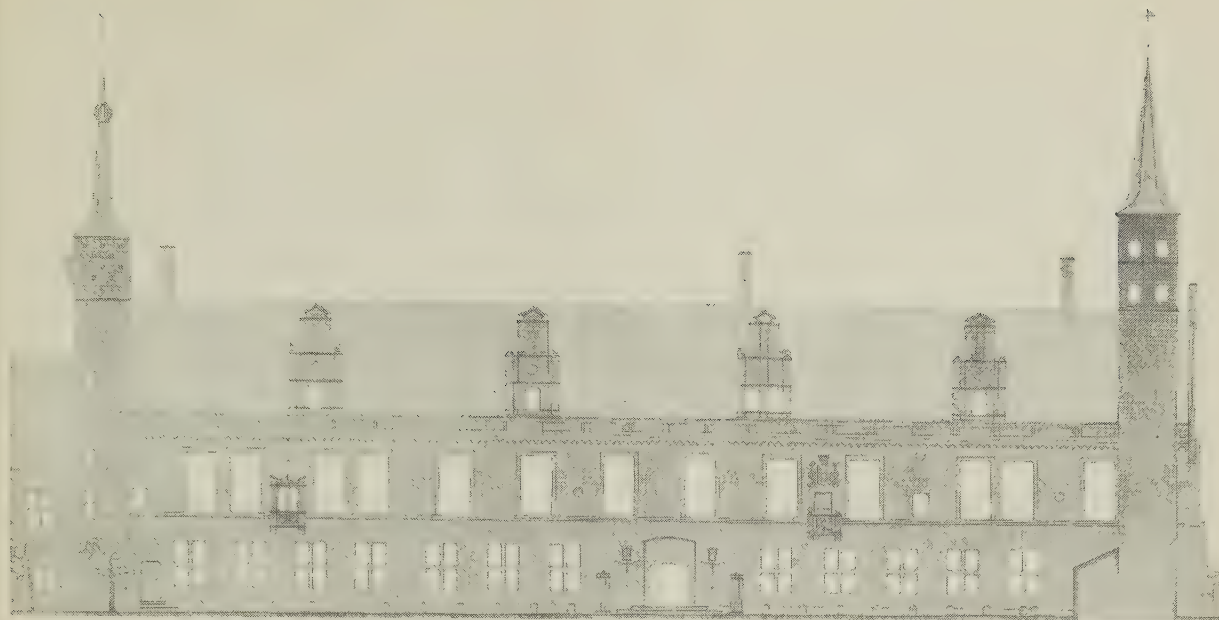
Door de Rijksgebouwendienst zijn de gebouwen P, Q, R, N en L thans gerestaureerd. De werken zijn in regie uitgevoerd door de firma D. Dekker te Middelburg tot volle tevredenheid van de Directie.

Gebouw Provinciale Griffie voor Zeeland

Archn. Prof. Ir J. F. Berghoef en
Ir H. de Lussanet de la Sablonière

Teneinde aan het verlangen van de provincie te voldoen is tegenover de Commissariswoning aan de Oostzijde van het Abdijgebouw een nieuw gebouw voor het Provinciaal Bestuur geprojecteerd. Na de verwoesting van de particuliere panden aan de Westzijde van de St. Pieterstraat bestond de gelegenheid om aan het te ontwerpen gebouw meerdere diepte te geven, namelijk vanaf het grote plein tot aan deze straat. Uitbreidingsmogelijkheid voor de toekomst is open gelaten door aan die zijde van het gebouw aan te sluiten tot tegen de Gistpoort (X), welk gebouw, evenals het naastgelegen pand (XX), Rijkseigendom is (verg. de afb. 12 en 28).

Van het Rijksarchiefgebouw voor de provincie Zeeland bleef slechts een gedeelte (n.l. gebouw O) ongedeerd. De Balanspoort P en het gebouw Q werden geheel gerestaureerd sinds de oorlogsdagen (zie afb. 17, 41 en 42). Dit gespaarde gedeelte is ten enenmale onvoldoende en bovendien zeer onpractisch voor herberging van de

afb. 54 Doorsnede-tekening R-S fragment

zich steeds uitbreidende archiefdienst. Het was noodzakelijk om aan het bestaande gedeelte een uitbreiding te geven, liefst met een nieuw kantoorgedeelte.

Op dezelfde wijze als bij het Griffiegebouw is deze uitbreiding gevonden naar de Oostzijde tot aan de nieuwe rooilijn van de St. Pieterstraat en de Balans.

Aan de schrijvers van dit artikel werd opdracht verstrekt ontwerpen te vervaardigen voor deze beide geheel als nieuwbouw te beschouwen bouwwerken voor Griffie en Rijksarchief. 1)

Het Abdijcomplex zou met deze uitbreiding een grotere omvang verkrijgen dan dit oudtijds gehad heeft. Om dit in de bouw tot uitdrukking te brengen zijn de nieuwe uitbreidingen in het algemeen lager ontworpen dan de gebouwen aan de Abdijpleinzijde, welke nagenoeg de oorspronkelijke afmeting zullen behouden.

Het Griffiegebouw zal in het ontworpen plan dan bestaan uit een vertegenwoordigend gedeelte, waarin op de hoofdverdieping zijn ondergebracht hal, de vergaderzaal voor Gedeputeerde Staten van Zeeland met Commissiekamer, de vertrekken voor de Commissaris der Koningin en de Griffier der Staten.

Aan de achterzijde zullen twee vleugels, waarin diensten kantoorruimten komen, de verbinding vormen met een nieuw kantoorgedeelte langs de St. Pieterstraat. Op deze wijze zullen enige binnenhoven ontstaan n.l. aan de Noordzijde een open binnenhof tot aan genoemde rooilijn, welke de gelegenheid geeft om vanaf de St. Pieterstraat een inzicht te krijgen van de groepering der oude en nieuwe Abdijgebouwen; voorts een omsloten hof, met een ronde lage traptoren voor de hoofdtrap van het gebouw en aan twee zijden aangebouwde gangen; aan de Zuidzijde tenslotte het overschietende binnenterrein tussen Gistpoort, Giststraat en het kantoorgebouw.

De binnenhoven zullen op deze wijze een eigen karakter verkrijgen.

De voorgevel aan de pleinzijde zal ongeveer 60 m lang worden. Gezien de nieuwe bestemming van het gebouw leek het ons niet juist het hoofdgebouw een onderverdeling te geven, zoals destijds het Hotel „de Abdij" en het Polderhuis (T t/m U) hadden bezeten.

Om nu de lange voorgevel het zo nodige verticalisme te geven is deze, behalve van de weer op te trekken flanktorentjes, voorzien van een aantal grote dakkapellen, welke op ongeveer regelmatige afstanden over het dakschild zijn verdeeld. Een uitspringend fries dient om de plaatsing van de dakkapellen geheel vrij te houden van de raamverdeling daar beneden.

In het Griffiegebouw is een centraal ketelhuis ontworpen voor de verwarming van het gehele Abdijcomplex, de kerken inbegrepen. De noodzakelijke zeer hoge schoorsteen is geplaatst op de knik van de gebouwen aan de St. Pieterstraat.

Hoewel het in de bedoeling lag met de bouw van het Griffiegebouw in 1950 een begin te maken, is dit werk voor een aantal jaren uitgesteld. Ook zullen de plannen herziening behoeven uit een oogpunt van bezuiniging.

1) Voor plattegrond en gevels zie afb. 28, 29, 37, 38 en 56.

Ook het ontworpen Rijksarchiefgebouw zal een binnenhof omsluiten. Deze binnenhof staat aan de schaduwzijde door een poort in verbinding met de eerste binnenhof van de Griffie. Aan de Balanszijde bestaat de bebouwing uit twee bouwlichamen in O.W.-richting met traptorentje ongeveer op de plaats waar ook voorheen een torentje stond. In deze vleugel zijn de leeszaal en de werkkamers geprojecteerd. Voor het overige bevat het geheel depots voor archiefstukken.

Waarschijnlijk zal het aldus te verkrijgen gebouw tezamen met de huizen P en Q voldoende ruimte voor de toekomst bieden. Het tegenwoordige archiefgebouw O komt dus te zijner tijd vrij voor huisvesting van een nader aan te wijzen Dienst.

De Abdijkerken [1)]

Ir H. van der Kloot Meyburg
Ir A. Rothuizen

Door de ramp, die Middelburg teisterde, heeft vooral de Nieuwe kerk veel geleden; deze is totaal uitgebrand, waardoor de muren en kolommen zwaar zijn beschadigd. De Koorkerk is, dank zij de solide gewelven, er beter af gekomen. Wel is waar is de kap volkomen verbrand en zijn enkele gewelfvelden vernield door het instorten van het bovengedeelte van de toren, waardoor ook de ingebouwde lokaliteiten en hokken verloren gingen; doch dit laatste was eer een voor- dan een nadeel.

In de Nieuwe kerk moesten alle kolommen met de boogstellingen, die bij een vroegere verbouwing, toen een gestucadoord plafond werd aangebracht, van spits- tot rondbogen waren verhakt, geheel worden vernieuwd, alsmede alle ramen en een groot deel van de muren. Alle gegevens waren voorhanden om de herstelling in de oorspronkelijke vorm te kunnen uitvoeren. Zo kwamen de aanzet van de neg der ramen in de verbrede Westgevel, alsmede de overblijfselen van de raamprofielen behorende bij de oorspronkelijk smallere kerk, te voorschijn. Ook voor de reconstructie van de roosvensters in de geveltoppen werden de nodige aanwijzingen gevonden. Alleen omtrent de vorm van de inwendige overdekking bestonden geen positieve aanwijzingen. Wel was bij de onderzoekingen aan het licht gekomen, dat de Nieuwe kerk in haar oorspronkelijke smallere gedaante met een houten tongewelf was overdekt. Daarom is deze wijze van overdekking gevolgd, waarbij zware trekbalken met muurstijlen en korbeels zijn toegepast. Bij het opstellen van het meubilair zal de oorspronkelijke indeling, zoals deze in oude tekeningen is vastgelegd, worden aangehouden.

Geheel nieuw zijn de aanbouwen aan de West- en Zuidgevels. Aan de Westgevel is t.g.v. de wijzigingen in het stadsplan een verdiept voorplein ontstaan inplaats van de voormalige bakstenen treden voor de beide ingangen; aan de Noordzijde is dit voorplein afgesloten door enige dienstruimten met open galerij als toegang tot de kerk.

Aan de Zuidgevel blijft het schuin geplaatste portaal behouden; het ligt in de bedoeling hier tegenaan een veelhoekig gebouwtje op te richten teneinde het portaal afsluiting en steun te geven. Overwogen wordt nog tegen de Zuidgevel, die vroeger achter een dichte bebouwing schuil ging, lage aanbouwen te plaatsen teneinde schaal te geven aan het gehele complex.

De Koorkerk, die weer van de Nieuwe kerk zal worden gescheiden door het opnieuw optrekken van een muur in de grote boog tussen beide ruimten wordt door een oxaal, waarop het orgel een plaats zal krijgen, onderverdeeld.

De kleinste ruimte, drie traveeën groot, waarop de

1) Zie afb. 34, 35, 36, 57 en 58.

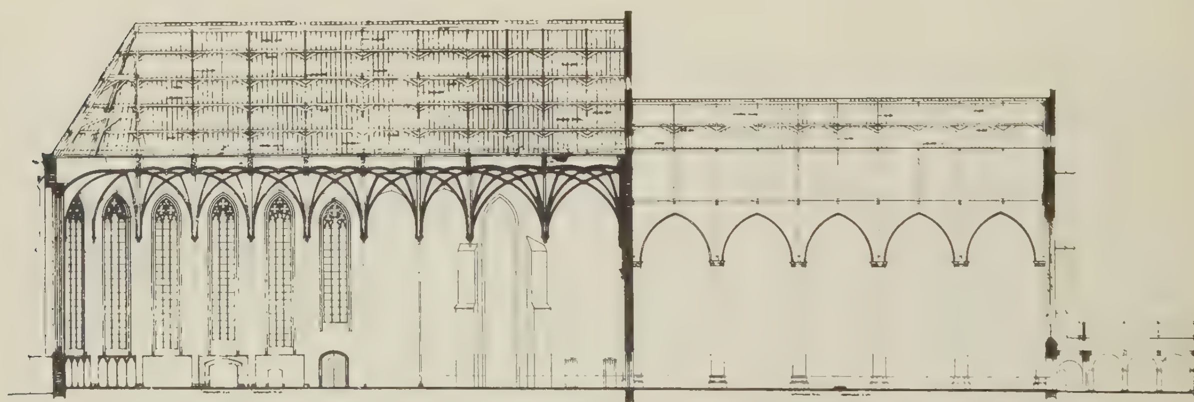
afb. 55 Perspectiefschets herbouwplan Abdijplein westzijde

afb. 56 Perspectiefschets herbouwplan Abdijplein oostzijde

afb. 57
Restauratie zuidgevel kerken

afb. 58
Doorsnede U-T restauratie kerken

torenhal zich opent, zal gebruikt worden voor bijzondere bijeenkomsten ten gerieve van de Nieuwe kerk. Hierheen zal het gedenkteken van de gebrs. Evertsen door Verhulst, thans in een hoek van de Nieuwe kerk geplaatst, worden overgebracht, waardoor de ruimte en het monument aan ruimte zullen winnen. Als plaats is bepaald het middenvak van de Noordwand, recht tegenover de fraaie torenhal, waarin de gevonden fragmenten van een oorspronkelijk Romaans kerkraam zichtbaar zijn gelaten.

De Koorkerk heeft een nieuwe bekapping gekregen, thans met een enkelvoudig dak i.p.v. de voormalige dubbele kap met tussengelegen zakgoot. De nok ligt derhalve nu belangrijk hoger dan die der Nieuwe Kerkkappen, wat de onderlinge verhouding der beide massa's ten goede lijkt te komen.

Overigens kan in de Koorkerk met het gedeeltelijk vernieuwen van enige gewelven alsmede het herstellen der ramen en het open maken van een drietal dichtgemetselde ramen worden volstaan. De ramen verkrijgen wederom de vroeg Gothische traceringen en de tijdens de restauratiewerken ontdekte bruggen op halve hoogte (afb. 14).

De restauratiewerken worden uitgevoerd door de aannemer D. Woudenberg te Middelburg.

De spits van de „Lange Jan" te Middelburg [1)]

Jan de Meyer

In het voorjaar van 1940 waren de herstellingen der spits van de „Lange Jan" te Middelburg bijna gereed; slechts een paar meter stalen steiger op de hoogte der wijzerplaten, dus boven de overgang der wijzerplaten en houten spits, was nog niet uit elkaar genomen.

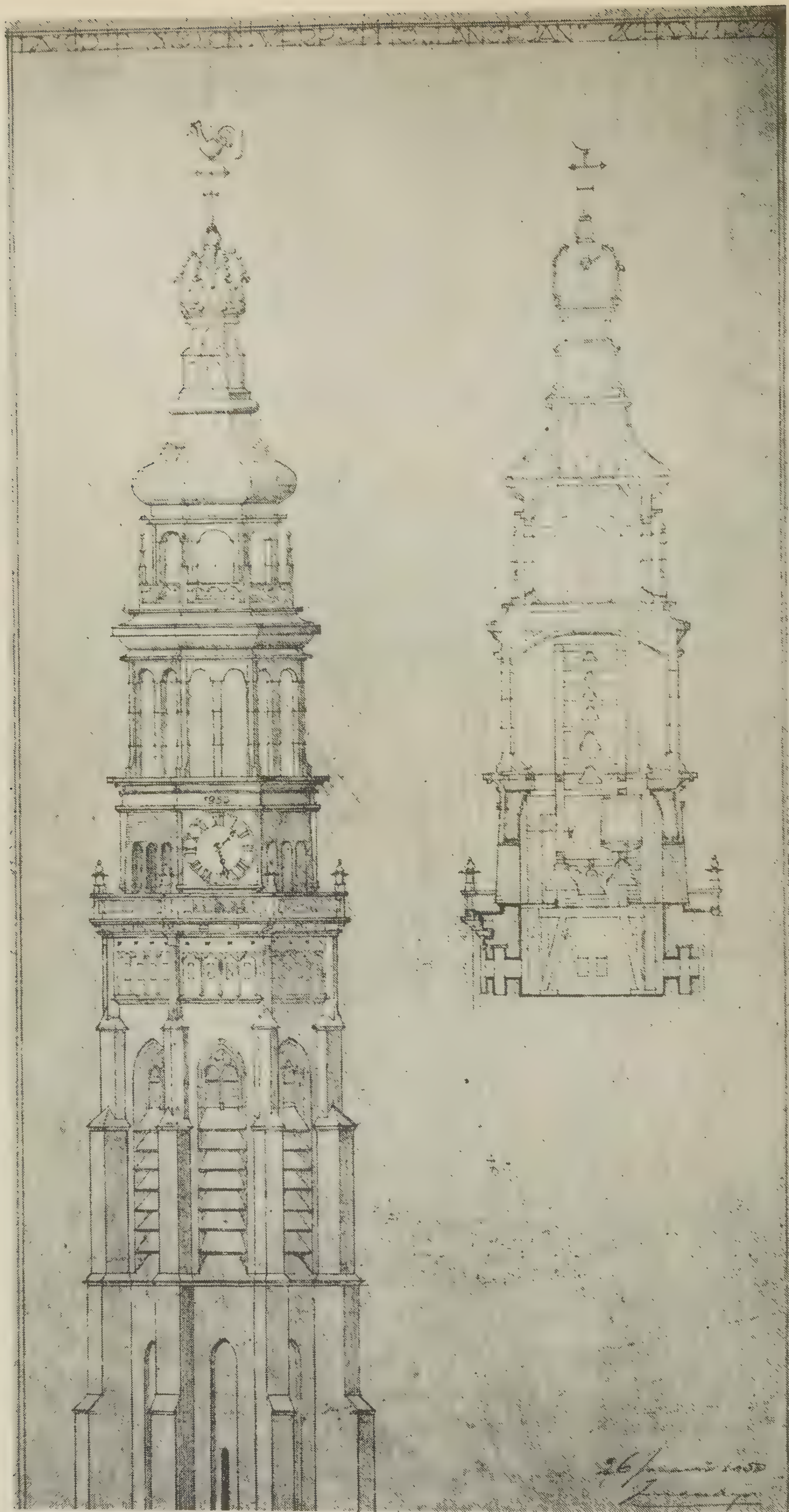
Toen kwam de noodlottige middag van de 17e Mei 1940. Duitse vliegtuigen stegen op om door brandbommen verderf te zaaien over de weerloze stad. Behalve vele, niet te vervangen, bouwwerken, werden ook de „Lange Jan" en de aanliggende kerken en gebouwen der Abdij een prooi der vlammen. 's Middags begon de spits te branden, 's avonds half negen stortte zij in. Zó groot was de hitte tussen 2000 en 3000°, dat de klokken van het klokkenspel smolten en de spijs inwendig als water langs de muren droop; van de zware eikenhouten constructie der spits, evenals in de stenen onderbouw, bleef zelfs geen as over. Heel deze 50 m hoge onderbouw werd één schoorsteenpijp. Op de bodem vonden wij een berg van in elkaar gesmolten puin en metaal. Met het pikhouweel losgehakt en uitgesmolten, leverde het nog bruikbaar materiaal op.

Op de hoogte der galmgaten hing de grootste klok, de grote C, met een middellijn van 2.20 m, wegende omstreeks 6600 kg. Hoe het is geschied, is niet na te gaan, doch zij is naar buiten gevallen met de kroon naar beneden en een paar meter diep in de straat gedrongen; een gelukkige val, want na het opgraven bleek dat er, behalve het afbreken der kroon, slechts een lichte, horizontale scheur in het benedendeel was; zo stond zij op straat naast de toren. Totdat in 1942 de „Kulturträger" haar ontdekten en haar door foute Hollanders lieten wegslepen. Weken deden dezen over het buiten de schutting brengen en op een wagen laden. Met veel schutterigheid kwam zij tenslotte in een schip, dat, gelukkig, Duitsland niet heeft bereikt. Na de oorlog kon het schip met haar kostbare inhoud worden achterhaald.

Waarom ik in dit korte artikel inga op wat er met de grote klok is gebeurd? Wel, uiteindelijk was de vorm der spits ervan afhankelijk. „Hoezo?" zult gij vragen. Toen mij in 1940 de opdracht van B. en W. van Middelburg gewerd voor het herstel van de „Lange Jan", was daarin uitdrukkelijk gestipuleerd, overleg te plegen met de „klokken- en orgel-raad", daar reeds in 1937 besprekingen waren gevoerd het carillon tot 49 klokken uit te breiden, d.w.z. tot 4 octaven. (De carillons van Gebr. Hemony hadden twee tot drie octaven.) Het klokkenspel werd dus officieel van groot belang geacht. Dit is het ook voor mij, want de klokkenmuziek gaat mij boven alles. Het maakt de vorm der spits daarvan afhankelijk. Historisch heeft dit verband van klokkenspel en spits steeds bestaan.

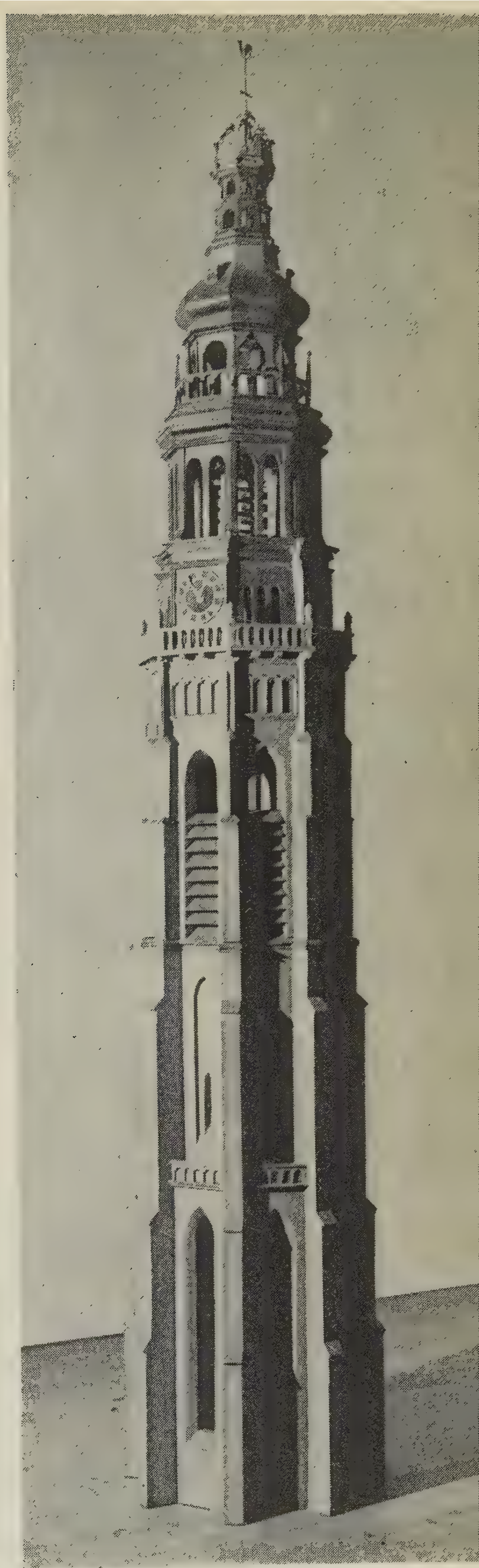
Laat mij eerst vaststellen, dat nog tegen het eind der XVIe eeuw, dus op de middeleeuwse torens, de afdekking

1) Juist bij het „ter perse gaan" van dit nummer bereikt ons het bericht van het plotseling overlijden van Arch. Jan de Meyer. Enkele dagen te voren had hij nog op zijn verzoek, de zetproef van dit — ongetwijfeld het laatste van zijn hand gepubliceerde — artikel gecorrigeerd. — Redactie.

Ontwerp voor de spits van de „Lange Jan" Arch. Jan de Meyer

Oude toestand van de „Lange Jan"

Maquette van de „Lange Jan"
Arch. Jan de Meyer

foto J. d'Oliv

nog onbelangrijk was, en wel een eenvoudige, kleine spits; òf van steen, zoals er o.a. nog een staat op de toren van Kapelle, òf een houten spits met leien gedekt, zoals ons de afbeelding in de Cronijck van Snellegange: „Oud Middelburgh in den Jaare 1400" laat zien.

Toen hingen de vier klokken, het „carillon" [1]), in de ruimte achter de galmgaten. Het waren basklokken, de zwaarste omstreeks 6600 kg. Zij gaven het uur, het half uur en de kwartieren aan. Elk van hen had een taak: te luiden bij huwelijk, begrafenis, brand of oorlog.

Tegen het eind der XVIe eeuw breidde men het aantal klokken uit, want met luiden alleen was men niet meer tevreden, men wilde ook muziek horen, en de fraaie klokvorm lokte tot zien. Zo verrezen de opengewerkte spitsen op de torens. De sierlijke vorm der klokken werd zichtbaar in de openingen. Hoezeer de architectuur werd verlevendigd, de bespeelbaarheid, gezien uit het oogpunt van „muziekinstrument", leed er schade onder. Ga maar eens kijken naar de wirwar van draden (de „broeken") in oude torens.

„Bespeelbaarheid". De oude wijze van ophangen eist veel te lange draden, die door hun slingerende beweging de speler niet het vaste beheer over de klankvorming geven; van rhythmisch en genuanceerd spel komt niet veel terecht; het wordt „geklimper" dat zijn eigendommelijke bekoring heeft. Wil men „muziek" in de volle zin van het woord, dan moet het ophangen der klokken zo geschieden, dat de overbrenging van toets naar klepel of hamer het eenvoudigst is. Dit wordt bereikt door het hangen der klokken in één vlak, voor zover de grootte der klokken dit toelaat. Een dergelijke ophanging vraagt een hoog rek; bij een klokkenspel van 49 klokken bijna 12 m hoog. Dat is een factor, die op het ontwerp der spits van grote invloed is.

Ik kom terug op de grootste, de oude klok. In 1938, bij de restauratie van het oude kerkgebouw der Ned. Herv. Gemeente te Oostzaan, deed ik moeite het gebarsten klokje — de enige in het kleine houten torentje — hersteld te krijgen. Wat tenslotte lukte door de firma Zimmer te Amsterdam. Hier gold het een moeilijker experiment: een zeer grote klok. Het heeft lang geduurd eer een werkplaats was gevonden, die het aandurfde. Tenslotte is het de Rotterdamse Scheepsbouwmaatsch. gelukt in de lente van 1949 de klok goed te herstellen.

Toen nu de zekerheid er was deze basklok C, de bourdon, te kunnen maken tot grondtoon van het gehele klokkenspel, kon met de afgevaardigde van de Ned. Klokken- en Orgelraad, de beiaardier Ferdinand Timmermans uit Rotterdam, worden besproken welke grootte de klokken zouden krijgen en hoe ze op te hangen. Dit is een studie van ruim een half jaar geweest. Tekenen, bespreken en weer tekenen, bespreken, waaraan de Hollands-sprekende Amerikaanse beiaardier Arthur Lynds Bigalow (hij was verscheidene jaren beiaardier in Mechelen, als opvolger van Jef Denijn, nu beiaardier van de Princeton University) deelnam, heeft gevoerd tot de nieuwste wijze van ophangen der klokken, n.l. in één vlak, voor zover dit mogelijk is. Dit betekent: het is mogelijk voor de melodieklokken (2½ octaven), doch niet voor de basklokken. Nieuw is ook de plaats van het speelkamertje. Tot dusver was de speeltafel ònder het klokkenspel geplaatst. De zware tonen der basklokken beletten de beiaardier de fijnere melodieklokken te horen. In de nieuwe ophanging wordt het kamertje voor het beiaardklavier tussen beide groepen gehangen, doch niet zichtbaar van buitenaf.

Dit alles is van diepgaande invloed geworden op de vormgeving der spits. Stel U voor, het klokkenrek is 11.80 m hoog. De spits over zulk een hoogte open te maken, was niet doenlijk; zware eiken stijlen van 12 m zijn niet te krijgen en, wat van meer belang is, zij zouden te slap worden. Ik stelde voor — ook uit acoustisch oogpunt — de basklokken op te hangen in een rondom bijna gesloten ruimte; daarin slechts op vier zijden een drietal spleetvormige openingen aan te brengen, om het opkroppen van het zware geluid tegen te gaan, doch niet te groot om het zware geluid naar boven te voeren, zich te vermengen met de klanken van de melodieklokken en als homogene klank door de brede openingen tussen de stijlen de lucht in te gaan.

Ziehier de gegevens voor het 12 m hoge onderste deel der spits. De vormgeving moest dus sterk afwijken van de vroegere toestand; die uit 1721.

Hiermede hing samen, de beëindiging van de stenen onderbouw te verbeteren, door gedeeltelijk terug te grijpen op de toestand van 1597, die wij leerden kennen uit de gravure van Nicolaes Visscher (ca 1670), en wel de natuurstenen balustrade te herstellen.

Ofschoon het gedeelte, waarin de klokken hangen, ong. 4 m hoger is geworden dan bij de oude toren, wordt de gehele toren slechts ½ m hoger.

Er was verder een motief, dat aanspraak maakte in de vormgeving te worden opgenomen, n.l. het wapen van Middelburg en de keizerskroon, een zeer typische beëindiging. Dit eenmaal aanvaard, bleef de vormgeving van het tussenstuk, het middenstuk, over. Alweer, er was geen reden de vroegere vorm geheel en al te omgaan. Ik houd er niet van door dik en dun eigen vormgeving toe te passen; wel onderdelen, die tot op zekere hoogte eeuwigheidswaarde hebben verkregen, niet te verwerpen en die, zoals wapen en kroon, nog bovendien hun voortbestaan opeisen, tot een harmonisch geheel te componeren.

Waarom zal ik over het ontwerp nog meer zeggen? De tekeningen geven de verdere toelichting. Alleen nog dit: het uit te voeren ontwerp is het laatste (10e) van een lange reeks, waarover jaren is gedacht, gestudeerd en gesproken.

[1]) „Carillon" is afgeleid van het Latijnse woord „quadrilio", van „quatuor", vier.

H.B.O. Eindprojecten 1950

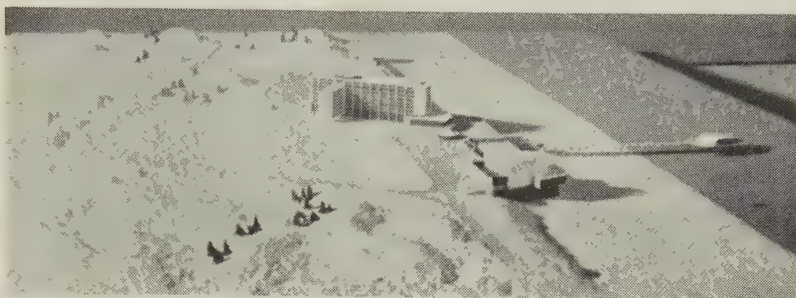
42 jaar geleden, in 1908, werd de cursus voor Voortgezet en Hoger Bouwkunst Onderricht, door ons Genootschap, onder leiding van Kromhout, Berlage, de Bazel en Baanders opgericht. Wat een tijd! A. et A. was toen het bruisende centrum van de bouwkunstvernieuwing in die dagen. En denk daarna aan de Amsterdamse school, onder de Klerk, van de Mey, Piet Kramer en Wijdeveld. Van dat alles was A. et A. de klankbodem en „Wendingen" het toenmalig forum. We memoreren dit om er nog eens aan te herinneren met hoeveel vezels A. et A. altijd aan het tijdsgebeuren verbonden is geweest. Ook nu nog, ondanks de voor ons jongeren beschamende inactiviteit van deze dagen, is dit zo. Ons Genootschap is nauw bij de opleiding van onze architecten betrokken gebleven! Herman Knijtijzer heeft als gedelegeerde van A. et A. zitting in het Bestuur van de Vereniging voor V. en H.B.O., terwijl bijna alle docenten aan de cursus leden zijn van ons Genootschap. Het leek ons goed deze bloedverwantschap nog eens te memoreren, nu aan de cursus enkele woorden zullen worden gewijd.

De aanleiding hiertoe is het feit, dat door het instellen van het diploma V.B.O. het karakter van de cursus sterk gewijzigd is. Behalve dat, als voorheen, het diploma H.B.O. slechts weggelegd blijft voor de sterk begaafden, is nu het diploma V.B.O. ingesteld, om een eindpunt te vormen voor het gros van het grote aantal architecten, waaraan ons land op het ogenblik behoefte heeft.

Het H.B.O. is nu geworden tot een 2-jarige vervolgcursus (alleen gediplomeerden V.B.O. met een speciale aantekening worden toegelaten) op de 3-jarige V.B.O.-opleiding. Nu de 9 opleidingen voor V.B.O. in ons land enige jaren draaien, is men vrijwel unaniem tot de conclusie gekomen, dat deze basis te smal blijkt en tot 4 jaar moet worden verbreed.

Welke invloed heeft dit nu gehad op het H.B.O.? Terecht kan men zich dit nu afvragen, daar de totale cursusduur met één jaar is (en binnenkort wellicht met twee jaar wordt) verlengd.

Wat miste nu de oude H.B.O.-opleiding in vergelijking met de Academische? Wel, ten eerste de nodige verdieping van het aesthetische en culturele inzicht en daarnaast de nodige ontwerpvaardigheid, die in een beperkt aantal opgaven niet tot ontplooiïng kwam.

Eindproject H.B.O. 1950
Ontwerp strandhotel Maquette

Plastiek bij ontwerp strandhotel
foto J. d'Oliveira

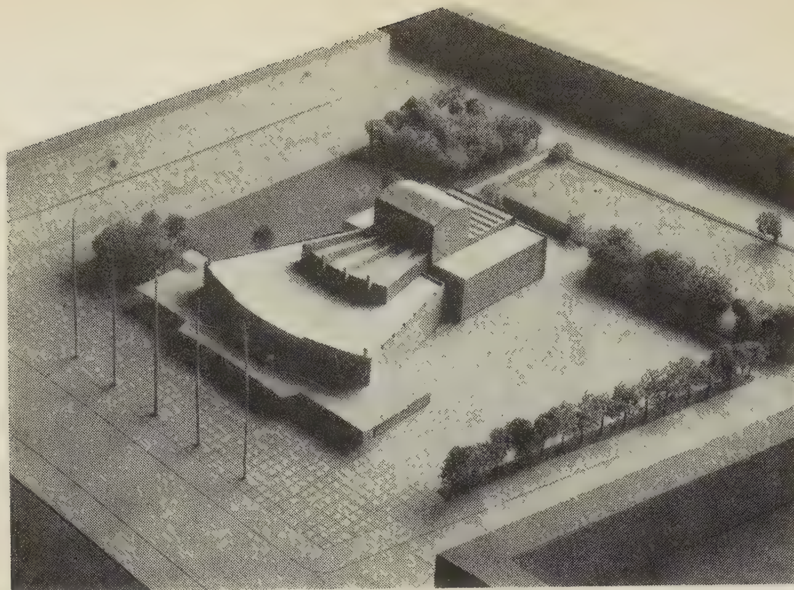
Wanneer we nu gaan zien of deze feilen nog kleven aan het H.B.O. in zijn huidige vorm, moeten we voorop stellen, dat we uit ervaring slechts over de opleiding in Amsterdam en niet over die in Tilburg kunnen spreken. Welnu, bezien we het werk van de 10 jonge collega's, die onlangs in Amsterdam het diploma behaalden, dan moeten we constateren, dat de ontwerpvaardigheid, het beheersen van de techniek van het grote ontwerp zeer is gestegen. Nog zijn alle plannen zeker niet voldragen en velen hebben de gedane greep nog niet tot een gaaf plan ontwikkeld, maar zeker is, dat men met de verlenging van de cursus op de goede weg is.

Wat het tekort aan architectonisch inzicht betreft, was het wel duidelijk, dat lieden met te geringe geestelijke diepgang de opgaven van dit jaar niet aan zouden kunnen.

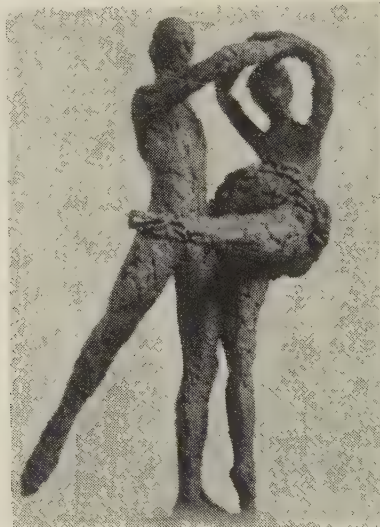
Er waren twee parallelklassen. Ir S. van Ravesteyn stelde als opgave het maken van een ontwerp voor een schouwburg en Ir B. Bijvoet, dat voor een strandhotel annex concertzaal.

Zware opgaven, die hoge eisen stelden aan een juiste wezensbepaling van het bouwwerk en aan de sfeerschepping in de interieurs. Vooral dit laatste is geen nationale deugd en daarom mag men van studenten niet eisen, wat de oudere generatie zelf niet kan.

Vergelijkt men in dit opzicht de Hollandse architect met zijn Zweedse of Italiaanse collega, dan lijkt het wel of wij de fijnere instelling t.o.v. het interieur niet kunnen combineren met onze zwaar-op-de-handse visie op de buitenarchitectuur, die blijkbaar in het gevecht met de vlakheid van ons land al zijn kruit verschiet. Daarom is het dubbel verheugend, dat de leiding van de Academie voor Beeldende Kunsten in Amsterdam met het Bestuur van de Cursus voor V. en H.B.O. als een late erkenning van het streven van Prof. Derkinderen besloot, om gezamenlijk colleges te geven in kunstgeschiedenis en daarnaast leerlingen

Eindproject H.B.O. 1950
Ontwerp schouwburg Maquette
foto J. d'Oliveira

Plastiek bij ontwerp schouwburg

van de beeldhouw- en wandschilderklasse in de gelegenheid stelde om in samenspraak met de 5e jaars H.B.O.-ers hun kunst te doen samenklinken met die van de architecten. „Samenklinken", misschien is dat het juiste woord voor het samengaan in plastiek en kleur van architectuur en beeldhouwkunst enerzijds en architectuur en wandschilderkunst anderzijds.

Wellicht was het resultaat van dit samenwerken aan deze opgaven nog niet overdonderend. Het geeft niet. Het was een begin en een verheugend begin. Verheugend minder als resultaat dan wel als symptoom.

Daarom, heren bestuurderen, ik zou U willen toeroepen: „Laat dit niet meteen de laatste keer zijn. Laat dit groeien en laat dit zelf zijn vorm vinden". En bedenk daarbij, dat de vormen, waarin Uw generatie het poogde te verwerkelijken, niet deugdelijk bleken. Moge dit voor U een teken zijn, om met het uiterste geduld een mogelijke bloei te verbeiden.

J. S.

Brief van het Genootschap „Architectura et Amicitia" aan de Minister van Wederopbouw en Volkshuisvesting

7 December 1950.

Aan Zijne Excellentie de Minister van Wederopbouw en Volkshuisvesting, 's-GRAVENHAGE.

Excellentie,

Uit mededelingen door U aan de pers verstrekt na Uw reis naar Zweden is gebleken, dat — naar Uw mening — de Nederlandse woningbouw niet meer het recht heeft aanspraak te maken op een eerste plaats in de wereld. Hoogbouw, technische afwerking, hygiënische verzorging, vrije en ruime architectonische en stedebouwkundige aanleg: dit alles staat in Zweden, voor wat de woningbouw betreft, op een dergelijk peil, dat het aan ons ten voorbeeld gesteld kan worden. Wij delen deze mening van Uwe Excellentie ten volle, al laten wij daarbij voor het ogenblik in het midden of plaatselijke en constructieve factoren niet een woord meespreken, of de technische en hygiënische outillage steeds gepaard gaat met juiste sociale en culturele verhoudingen, en vooral: welke lasten de huurders van de bedoelde woningen hebben op te brengen.

Wij wensen naast deze opmerkingen echter te stellen, dat al deze aanlokkelijke zaken reeds jarenlang zijn gepropageerd door de vooruitstrevende architecten; dat zij door de Kerngroep Woningarchitectuur van de B.N.A. zorgvuldig omschreven zijn en dat zij door het Woningcongres 1948 in aanwezigheid van Uwe Excellentie met overtuiging als grondslag van het te voeren woningbeleid zijn gesteld.

Het valt daarom in de hoogste mate te betreuren, dat de voorschriften t.a.v. woningbouw en stedebouwkundige aanleg, die van hogerhand worden gegeven en die door het gezag van Uwe Excellentie zijn gedekt, geen ruimte hebben gelaten om al deze wenselijkheden te verwerkelijken, niettegenstaande daarvoor herhaaldelijk voorstellen werden gedaan.

Het is in tegendeel zó, dat de overheidspolitiek minimum-eisen steeds meer tot norm verheft, en dat de woning en het woongebied langzamerhand tot optelsommen worden van minimale eisen, waarbij van een tweede woonvertrek in eengezinshuizen al geen sprake meer is en waarbij successievelijk zowel berg- en speelgelegenheid, als sanitaire uitrusting, woonbalcons, wasgelegenheid enz. practisch onmogelijk zijn geworden. Deze gang van zaken dwingt tot woningen met te weinig woon- en culturele waarde. Men moge zich genoodzaakt achten, deze waarden op te offeren aan de nood der tijden, deze zuinigheid zal de wijsheid bedriegen door een toekomstig evengroot economisch verlies, want zodra de woningvoorziening zich weer naar de werkelijke wensen van de bewoners zal richten, zullen deze minimale huizen als minderwaardig op de markt achterblijven met grote kapitaalverliezen voor eigenaars, beleggers en overheid.

Het is onze overtuiging, dat het daarom ook in deze tijd noodzakelijk is aan te blijven sturen op handhaving van een woningpeil, waarop het menselijk waardevol zal zijn te leven. Hiervoor is vrije scheppende werkzaamheid van stedebouwers en architecten onmisbaar.

Met grote belangstelling zien wij daarom de resultaten tegemoet van de pogingen, die met Uw goedkeuring worden gedaan door een aantal met de Nationale Woningraad samenwerkende architecten, om te zien, wat bij voldoende creatieve vrijheid thans nog aan culturele woonwaarde en daarmede aan economische toekomstwaarde kan worden bereikt.

Daarmede zullen echter de door Uwe Excellentie uitgeproken wenselijkheden voor de woning nog niet kunnen worden bereikt.

In het vertrouwen op het door U uitgesproken enthousiasme voor een grotere perfectie van de Nederlandse woningbouw doen wij daarom een dringend beroep op Uwe Excellentie om door het beleid van Uw departement het mogelijk te maken, dat de verbeteringen, die Uwe Excellentie heeft gesuggereerd, ook kunnen worden gerealiseerd, zodat de Nederlandse Woningbouw weer de plaats zal kunnen innemen, die ze jarenlang met ere heeft ingenomen.

Genootschap Architectura et Amicitia

A. Komter, Voorzitter
J. J. v. d. Linden, Secretaris

Tentoonstelling

Herbert Fiedler,
een overzichtstentoonstelling

De tentoonstelling van schilderijen en tekeningen door H. Fiedler heeft niet de belangstelling van publiek en pers gehad, die hij verdiende.

Het was teleurstellend dat er van hen, tot wie dit blad zich in 't bijzonder richt en waarvan wij er velen kennen die de deuren van het museum plat lopen, zodra het nieuwtje zich verspreidt dat er wat nieuwe Calders uit Amerika aangekomen zijn, — zo ongeveer niemand geweest is.

Nu, zij en U allen hebben de gelegenheid verzuimd van het werk van een onzer beste schilders, zij hebben bovendien de kans gemist om iets te leren zien en begrijpen van de wegen, waarlangs zo'n kunstenaarsleven in deze tijden moet gaan om tot een volle en rijke ontplooiïng te komen.

Ook de pers (J. Engelman uitgezonderd) heeft, zich een weinig op de vlakte houdend — vermoeid als zij is van het dagelijkse voorlichten over- en het goed praten van halve en hele mislukkingen — niet anders gedaan dan in vage aanduidingen gewagen van breed en eerlijk, maar wat ruw misschien en niet altijd even aesthetisch (dat groen naast dat paars!); een niet-passen in een der gereedstaande kastjes.

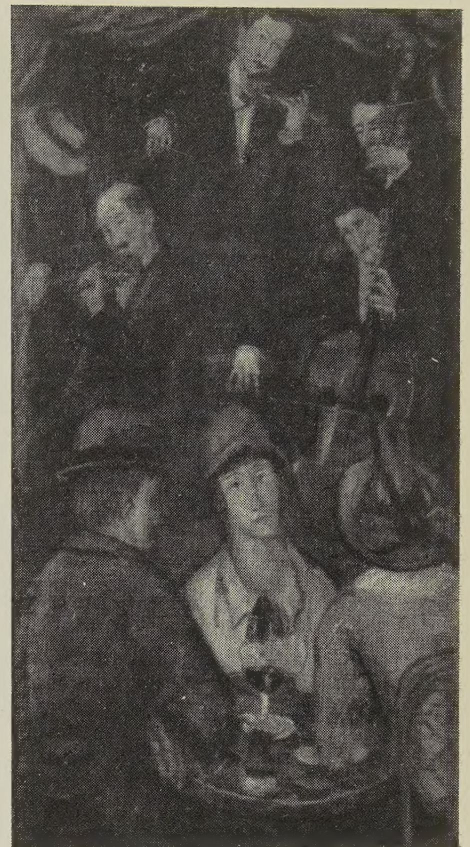
Zij waren vergeten, en wij bijna ook, dat er ergens in zo'n kunstenaarsbestaan een ogenblik kon komen dat men er lak aan kreeg of het werk nog wel paste in de kastjes van theoretiserende krantenschrijvers, dat men maling had aan de bezwaren van Jan of Piet tegen een breed handschrift. Dat er een ogenblik kon komen dat er van aesthetische accoorden van olijfgroen en een sierlijk paars geen sprake meer zijn kon.

Zo'n ogenblik zal er geweest zijn ergens tussen die kruisafname en dat schilderij uit 1913.

In het ene, vroege, zien wij een jonge man, naar Parijs gekomen, een begin maken. Een voorzichtige compositie van mensen in een café in een aarzelend handschrift benaderd. De kleur is wat broeïerig misschien en vermijdt hevige contrasten.

De mensen, zoals ze daar zitten, zijn met terughoudendheid benaderd, nauwlettend gadegeslagen. Het gebeuren van hun bestaan is in uiterlijke kenmerken vastgelegd. Bijzonderheden van hun kleding en van datgene wat zij drinken, worden ons niet onthouden. De schilder naderde zijn figuren met belangstelling en liefde, nieuwsgierig iets te leren kennen van datgene wat er zich achter de façaden hunner gezichten afspeelt. Daar schroom hem weerhield datgene wat hij vond te her-beleven aan de waarheden van het eigen innerlijk, anders en meer dan aan datgene wat de randgebieden ervan na veel strijd en weerstand moesten prijsgeven, blijven de mensen waarvan hij sprak voor ons vreemden; alsof wij voorbijgangers gade hadden geslagen vanuit een voorbijrijdende tram. Voor altijd uit ons gezicht verdwenen, blijft er een vleug parfum, een flarde van een melodie, de vlek van een tere vrouwenhals ons boeien, tot zij vervagen om plaats te maken voor andere, nieuwere indrukken.

Wij kunnen ons voorstellen hoe een schilderij als dit het begin had kunnen worden van een tijdelijke Parijse beroemdheid. Een ontwikkeling zoals er vele geweest zijn, vroegtijdig ten ondergaand, in een der kastjes door de theoretici der kunst paraat gereedgehouden.

H. Fiedler
„Taverne du Panthéon" 1913
62 × 114 cm
foto Hein de Bouter

Een Parijs' schilderij eerder dan een schilderij van Fiedler in die zin zoals het tweede er een is. In deze Kruisafname werd het onderwerp niet meer met schroom en terughoudendheid benaderd. De schilder is er in gekropen, heeft zich prijsgegeven en opgeofferd; raakte door zijn onderwerp bezeten.

Dat is geen vrouw, die op een goede Vrijdag haar paarse jurk aantrok en tranen in de ogen had, dat is niet een vrouw, die weent, huilt of schreit. Dit is de droge, hete smart zelve. Zó moet het er om het kruis van Golgotha uitgezien hebben, want zo huilen vrouwen, aan wie men iedere reden van hun bestaan ontnomen heeft.

Wat doet men dan nog te spreken van gebrek aan aesthetische accoorden tussen olijfgroenen en sierlijke paarsen. Het ene moest nu eenmaal zó en het andere kon niet anders.

H. Fiedler „Kruisafname" 1937 60 × 105 cm

foto Hein de Bouter

Want op een zekere dag ergens tussen die twee schilderijen heeft een mens zich ontworsteld aan de muur die men om hem bouwde van voorschriften, vooroordelen en theorieën, de muur die iedere kunstenaar omringt en die het uitzicht op het eigen hart belemmert.

Het was op een stille grijze Novembermorgen, dat wij daar binnengingen in de kunstzaal De Boer aan de Keizersgracht. Wij hadden van te voren wat zinnen bedacht over expressionisme zus en zo en waren van plan om voor een lastig karwei op neutrale wijze een elegante oplossing te zoeken. Wij wisten wel iets van de strijd, waarvan deze schilderijen het resultaat waren. En van de onmogelijke en vernederend-lachwekkende maatschappelijke omstandigheden, waaronder een kunstenaarsbestaan heden ten dage gedoemd schijnt te zijn zich te voltrekken. En daar wij bovendien de schilder immers kenden en hij met ons in leeftijd belangrijk verschilde, wilden wij hem onze wijsneuzencritiek besparen. Wij hielden ons liever wat op de vlakte!

In dit stille grijze licht daar bij De Boer hingen die 30 schilderijen om ons heen. Achter een schotje neuzelde een stem wat in de telefoon over kistjes naar Amerika. En wij daar moederziel alleen met ons vooropgesteld program.

Het pakte anders uit dan wij gedacht hadden, want terwijl wij daar zaten, begonnen die twee schilderijen een gesprek met ons. Wat schuchter eerst en aarzelend, allengs vrijer en wat ze ons zeiden, ontroerde ons zo, dat wij ons program en onze voorbereide zinnen maar overboord gezet hebben en geprobeerd hebben iets van de ontroering, die deze dingen ons veroorzaakten, aan U mede te delen.

Hoewel het U waarschijnlijk niet zo bar veel interesseert.

B. H.

Tijdschriftbespreking

The Architectural Review, Oct. 1950

Boom- en bouwkunst

Onder de buitenlandse architectuurtijdschriften van tegenwoordig neemt „The Architectural Review" een vooraanstaande plaats in, niet alleen door zijn voortreffelijke keuze van voorbeelden van hedendaags bouwen, die het in zijn afbeeldingen brengt, maar ook om de geest, waarin het geleid wordt, de wijze waarop telkenmale een onderdeel van het wereldbeeld van thans wordt aangepakt, in verband met zijn vroegere vormen vooral die uit de XVIIIe en XIXe eeuw — gezien wordt, om op grond daarvan tot een verdiept inzicht in de tegenwoordige verschijnselen te geraken.

Blijkbaar is de redactie, bestaande uit J. H. Richards, Nikolaus Pevsner, Jan McCallum, Osbert Lancaster en H. de C. Hastings, erin geslaagd belangrijke stromingen in de architectenwereld en de wereld der verwante kunsten tot zich te trekken. Elke maand weet zij in mooie en uitvoerige publicaties telkens onderwerpen, die de architect van heden na aan het hart liggen of intrigeren, aan haar lezers voor te leggen.

Zo trof ons bij het bladeren in het Octobernummer, behalve afbeeldingen van grote nieuwe bouwwerken en

ontwerpen in Brazilië van de hand van Oscar Niemeyer en van Affonso Reidy, een mooie serie afbeeldingen van bomen in verband met de hedendaagse architectuur. Getrokken door die afbeeldingen zetten wij ons aan het lezen. Onder de titel „Trees incorporated", wellicht het beste te vertalen met „Bomen in het architectonisch verband opgenomen", kwam eerst een interessante inleiding van H. F. Clark, waarin hij het te loor gaan in de XIXe eeuw van het begrip voor bomen betreurt en aandringt op het herstellen van de goede tradities op het gebied van kweken en planten van bomen, mede in verband met de problemen, die ontstaan zijn door de nieuwe aspecten van de hedendaagse architectuur, stedebouw en landschapsaanleg.

Dan volgt een artikel van Gordon Cullen, dat direct een beetje te leerstellig aandoet, maar toch wel leesbaar is. Het begint aldus: „De hedendaagse architectuur wordt voortdurend meer en meer „diagrammatic" en onpersoonlijker van karakter. Dit is niet iets van een voorbijgaande mode, maar het onvermijdelijk resultaat van technische en andere ontwikkelingen. Het komt voort uit het gebruik van industrieel voortgebrachte onderdelen, van synthetische materialen, uit de standaardisatie van al haar vormen en bovendien uit oorzaken, die dieper liggen dan deze. Hedendaagse architectuur is even onpersoonlijk als de grote wereld der wetenschap, waarmede zij zo nauw verwant is en bovendien door de vergrote schaal, waarop zij onder de invloed der wetenschap ontworpen wordt......"

„Maar hoewel haar samenstellende elementen onpersoonlijk zijn, mag het effect der architectuur niet onmenselijk worden. Iedereen is zich tegenwoordig bewust van het gevaar, waarin de bouwkunst zich bevindt, nu zij zo veel van de vocabulaire en aspecten der wetenschap heeft opgenomen, waardoor elk contact met de mensheid, dat toch haar reden van bestaan is, verloren is gegaan. Een bouwkunst, die geen eigenschappen meer bezit, die het gewone individu kan begrijpen en waarderen zal nooit ingang vinden bij het algemene publiek en daardoor nooit haar eigenlijke maatschappelijke roeping vervullen."

„Het vraagstuk is hoe bij de architectuur menselijke eigenschappen te ontwikkelen, zonder haar in het verleden terug te doen vallen en zonder haar te drijven in de richting van een valse sentimentaliteit. In vervlogen dagen werd dit bereikt door humanistische verrijkingen, zoals de klassieke orden (tegenwoordig cultureel niet meer aanvaardbaar), of door middel van in steen gehouwen of op andere door de hand uitgevoerde versieringen (tegenwoordig om redenen als hierboven uiteengezet, is het geheel niet meer verenigbaar met de geest der bouwkunst)."

„Wij kunnen evenwel nog andere kunsten te hulp roepen om de bouwkunst voor droogheid te vrijwaren, of ook de warmte der natuur om de kilheid der wetenschap te niet te doen. Doch het is meer in overeenstemming met de hierboven aangeduide visie van de hedendaagse mens, waarbij het minder gaat om het op zich zelf staande gebouw, doch veel meer om zijn verschijning in het gehele landschap, om de omringende natuur in het beeld der architectuur op te nemen."

„De tegenwoordige verhouding van de schone kunsten tot de bouwkunst

„Hier nemen de bomen de rol over van behangselpapier. Veeleer dan als kolommen of structuur te werken" (zoals bij andere hier niet getoonde afbeeldingen het geval was) „worden ze hier als arabesken, een patroon dat de geometrie van de architectuur doet uitkomen, zonder deze te verduisteren. Een heel mooi voorbeeld, waaraan nog vele andere toegevoegd zouden kunnen worden"

Vertaling bijschrift v. d. auteur in Arch. Review

„Mobile"
„Luchtstromingen op bepaalde soorten takken en bladeren doen deze gelijken op „mobiles" (in de geest van Calder) „tegen een vlakke wand"
Vertaling bijschrift v. d. auteur in Arch. Review

is geheel verschillend van die uit de tijd der ambachtelijke kunsten en wij kunnen reeds bij de toepassingen van beeldhouwkunst een streven opmerken om deze vrijstaande voor het gebouw te plaatsen. Hierdoor wordt veeleer bereikt, dat de aard der architectuur als „diagrammatic" schema onderstreept wordt, dan dat een bepaald onderdeel van haar samenstelling versierd wordt. En gelijk de aard der bouwwerken gewijzigd is, zo is ook de rol der bomen in het architectonisch beeld veranderd."

„Zo trekt zich het gebouw, inplaats van dat het zich voordoet als een op zich zelf staand ding, waaraan de bomen het hunne bijdragen als een soort omlijsting of achtergrond, terug in een betrekkelijke anoniemiteit. Dienovereenkomstig worden toevoegsels als beplantingen, die rijkdom en afwisseling brengen en de bouwkunst zichtbaar in relatie brengen met de organische en tastbare wereld, waarin de mens zich thuis voelt, van veel meer belang......"

Daar moge wel iets van waar zijn, althans het verschijnsel doet zich onmiskenbaar voor.

Doch als het proza van de schrijver, een eindje verder in de bijschriften van suggestief gekozen foto's ook „diagrammatic" wordt en hij schrijft:

„Van deze methoden tot verrijking kiezen wij bomen { beeldhouwkunst, mozaïek, polychromie, bomen"

dan breekt onze klomp.

Want uit die zinsnede blijkt, dat het hele mooi opgemaakte betoog eigenlijk niet anders is dan een testimonium paupertatis van de gehele hedendaagse architectuur.

Ondanks de verrassende afbeeldingen, die het artikel vergezellen, geloven wij toch dat de redactie ditmaal de architectuur en de hedendaagse architecten geen dienst bewezen heeft met die schrijver in de kolommen van „The Architectural Review" los te laten.

A. B.

Boekbespreking

Geschiedenis der Bouwkunst
door H. Sutterland, 2e druk 1949
Uitg. Waltman, Delft

Onlangs is een herdruk verschenen van „Geschiedenis der Bouwkunst" door Sutterland H. in twee delen. De samensteller van deze speciaal voor de M.T.S. en andere onderwijsinstellingen bestemde deeltjes heeft gemeend, zijn werk geheel met eigen tekeningen te moeten illustreren. Met bewonderenswaardige ijver heeft hij ontelbare bladzijden volgetekend, zonder echter te kunnen vermijden dat het geheel een wat dor, schools karakter heeft gekregen, dat er, naar het ons voorkomt, weinig toe kan bijdragen het juist in die kringen, waarvoor deze deeltjes bestemd zijn, zo noodzakelijk enthousiasme voor de Schone Bouwkunst op te wekken.

De ijver van de samensteller heeft zich niet beperkt tot de tekeningen: menige bladzijde heeft hij bovendien nog voorzien van toelichtingen, in keurige, maar hoogst vermoeiende lettertjes op het papier gebracht. Op de laatste pagina schrijft de samensteller: „Vergeef me de schrijffouten". Hij moge ons vergeven, dat wij ons niet door zijn tekst hebben kunnen worstelen. Eén opmerking echter. Op pagina 248 tekende hij de voorgevel van het Huis ten Bosch. Het is al erg, dat het hem blijkbaar ontgaan is, dat de door hem weergegeven toestand die van na 1734 is, zoals hij door Daniel Marot ontworpen werd. Maar het is onvergeeflijk, wanneer hij op dezelfde pagina mededeelt, dat de schilderingen in de Oranjezaal van het Huis ten Bosch door Paolo Veronese gemaakt zijn. „Architectonisch een zwak geval" durft de schrijver onder deze met enormiteiten belaste bladzijde te plaatsen. Wij van onze kant menen deze woorden ten opzichte van zijn beide boekjes te moeten overnemen.

T. S.

Contactmiddag „A. et A."
Openbare redactie-vergadering „Forum", elke eerste Vrijdag van de maand te half vijf in Bodega, Damrak 98 bij de Dam te Amsterdam